ژبنۍ څېړنې

مؤلف :

Ketabton.com

پوهندوی نور احمد شاکر

١٣٥٠

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه کتاب دوز مې مجلې د ۱۳۵۰ کال دلو مړۍ
او دوهمې گڼې په بدل کې چاپ شوی دی .

د کتاب د بین المللی کال په مناسبت

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبې څېړنې

مؤلف :

پوهندوی نوراحمد شاکر

۱۳۵۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

مضمون	مخ
لومړۍ خبرې	۱
ژبپوهنه او دهغې څانګې	۵
ژبه او لیک	۶
دانسان صوتي غړي	۸
دآوازونو وتوڅې	۱۰
دآوازونو ډولونه	۱۳
فونیتیکس او فونیمیکس	۲۵
فونیم	۲۸
مورفیم	۳۱
مورفوفونیمیکي بدلون او دهغه ډولونه	۳۶
دیوې ژبې د مورفیمونو د معلوملو او بېلولو لارې	۴۱
لهجوي اطلس	۵۶
دلهجوي اطلس اصطلاحات	۶۷
یادونه	۷۰
مأخذونه	۷۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړۍ خبرې

په اوسنۍ نړۍ کې د ژبې پوهان په دې عقیده دي چه که سړی وغواړي چه یوه ژبه په داسې توګه تدریس کړي چه شاګرد په لږ وخت کې هغه ژبه زده کړي نو اړینه ده چه دهغه تر تدریس، هم د شاګرد د مورنۍ ژبې او هم دهغې ژبې چه شاګردې یې زده کول غواړي فونیمي او مورفیمي تجزیه وشي او د دغو دواړو ژبو ساختمان او جوړښت او نور خصوصیات په صحیح ډول سره څرګند شي، وروسته د دغو دواړو ژبو د ساختمان د مقایسې او پرتلې له مخې دهغوی د ساختمان توپیرونه معلوم شي.

داځکه چه هر کله چه سړی کومه ژبه زده کوي، ځکه چه دی دخپلې ژبې له ساختمان سره له کوچنیوالي څخه عادت لري نو که څه هم دی په دې وپوهیږي چه دده مورنۍ ژبه او دا بله ژبه دجوړښت له مخې توپیر سره لري خو بیا هم دخپل عادت له مخې هغه مطالب چه په نوې ژبه کې یې اداکوي دخپلې ژبې دجوړښت له مخې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترتیبوي . او ترڅو چه د ژبې شاګرد و دغو ټکو ته متوجه نسي او په دغه برخه کې ښه مشق او تمرین ونکړي ، د نوې ژبې د استعمالولو په وخت کې به د غو برخو کې تل له غلطیو او اشتباه ګانو سره مخامخ کیږي .

د بیلو بیلو ژبو ویونکي د نوې تاکلې ژبې په زده کړه کې بیل بیل مشکلات لري . که یو انګریزي ژبی او یو دري ژبی وغواړي چه پښتو زده کړي ، د دوی مشکلات سره یو شی ندي . د مثال په توګه د پښتو د دې دوو جملو (زه ډوډۍ خورم ، ما ډوډۍ وخوړه) په زده کړه کې پرته له فونیمي مشکلاتو څخه انګریزي ژبی دوه مشکله لري : یو دا چه د ده په ژبه کې فعل د نومونو وجملو په پای کې نه راځي ، بل دا چه په انګریزي کې د واحد متکلم له پاره په فاعلي حالت کې یوازې یو ضمیر (I) موجود دی . مګر په پښتو کې دوه ضمیرونه (زه ، ما) استعمالیږي او دغه هر ضمیر د استعمال ټاکلي او مشخص ځایونه لري . نو بنایي چه دا هر و مرو ده ته و ښودل سي چه په پښتو کې فعل په کوم ځای کې راځي او په کوم ځای کې (زه) ووایي او په کوم ځای کې (ما) . دري ژبی بیا د فعل په برخه کې دومره مشکلات نلري خو د نومونو و ضمیرونو په برخه کې هغه مشکلات چه انګریزي ژبی یې لري دري ژبی یې هم لري . دغه رنګه د (دا زما کور دی) په برخه کې انګریزي ژبی د (زما کور) په برخه کې څه مشکل نلري . ځکه چه دی په خپله ژبه کې هم لومړی (زما) او بیا (کور) استعمالوي (my home) ، خو دري ژبی د مشکل سره مخامخ کیږي ، ځکه چه دی په دري ژبه کې لومړی (کور) او بیا (زما) وایي (خانهٔ من) .

دغه رنګه ځکه چه د ټولو ژبو ټول آوازونه سره یو شی ندي نو په د ...

برخه کې هم د ژبې زده کوونکي ممکن مشکلات ولري . دا مشکلات هم اکثره یو شی نوي . د مثال په توګه د (ختنکي) په کلمه کې انګریزي ژبې د (خ) او دري ژبې د (ټ) د تلفظ په برخه کې له مشکل سره مخامخ کیږي .

د ژبې په زده کړه کې د ژبې د بېلو بېلو لهجو د توپیر څخه هم ستړګی نسبي پیښېږي لای . که یوه ژبه څو لهجې ولري نو د هغې ژبې د زده کړې په لومړي سر کې مناسبه چې له نورو لهجو څخه یوازې یوه لهجه انتخاب او هغه تدریس سي .

که د ژبې شاګرد وغواړي چې د یوې ژبې ټولې لهجې زده کاندي نو بیا لازمه داده چې دی لومړی یوه لهجه ښه زده کړي او وروسته بیا د هغې لهجې په شمول د نوموړې ژبې د ټولو لهجو توپیر ونه مطالعه او زده کړي او وروسته نو په هره لهجه چې خبرې کوي د نوموړو توپیرونو رعایت وکړي .

له نوموړي بیان څخه مطلب دادی چې د نړیې ژبې د داخلي ساختمان او جوړښت له مخې کټ مټ یو شی ندي او یو له بله توپیر سره لري . هرکله چې کومه ژبه وکوم ځای ته تدریس کیږي که د هغه ځای مخصوص مشکلات چې د نوموړي ژبې په زده کړه کې یې لري په نظر کې ونیول سي نو د ژبې شاګرد کولای سي چې پر نوموړو مشکلاتو باندې په لږ وخت کې بریالی سي او په لږ وخت کې په صحیح ډول سره نوې ژبه زده کړي .

څنګه چې دغه موهم وویل د ژبې د شاګرد مشکلات هغه وخت څرګندېدلای سي چې د شاګرد د ژبې ساختمان او د هغې ژبې جوړښت چې شاګرد یې زده کول غواړي په علمي ډول سره تجزیه او تحلیل سي . د هغوی د آوازونو ډولونه، مورفیمونه او د مورفیمونو ترکیب او د کلام د اجزاوو ترتیب او داسې نورې خصوصیتونه

په صحیح ډول سره معلوم سي ، وروسته د مقایسې او پرتلې له مخې د نوموړو دواړو ژبو توپیرونه (چه د دغو توپیرونو مجموعه په حقیقت کې د هغو مشکلاتو یوه مجموعه ده چه د ژبې زده کوونکي ته د ژبې د زده کړې په وخت کې ورپېښېږي) ښکاره سي.

په دې رساله کې د ژبې د ساختمان او جوړښت د سېړلو په باره کې ځینې مقدماتي یادوني سوي دي او زیار ایستل سوی دی چه د ژبپوهنې علاقه مندانو ته د ژبې د آوازونو او فونیمونو او هغوی په فونیمیکي الفبا سره د لیکلو، د مورفیمونو د معلومولو او د هغوی د ډولونو او بدلونونو په باره کې څه معلومات وړاندې سي او دغه رنګه د یوې ژبې د بېلو بېلو لهجو د څېړلو او د هغوی د ثبتولو لارې چه د ژبې د ساختمان او جوړښت د معلومولو په برخه کې ډېر اهمیت لري په لنډ ډول وښوولې سي او په دې توګه هغوی ته په دې باره کې د نورې زیاتې او بشپړې مطالعې له پاره زمینه برابره سي.

نور احمد شاکر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبپوهنه او د هغې څانګې

ژبپوهنه هغه علم ته وايي چې د هغه په ذریعه د ژبې داخلي ساختمان او جوړښت تر څېړنې لاندې نیول کېږي او مهمې څانګې يې دادي: تشریحي ژبپوهنه، تاریخي ژبپوهنه او مقايسوي ژبپوهنه.

تشریحي ژبپوهنه (descriptive linguistics) د ژبپوهنې هغه اساسي او مهمه څانګه ده چې په هغه کې یوه ژبه بېله دې چې تاریخي بدلون او تحول يې په نظر کې ونیول شي په یوه ټاکلي او معین وخت کې مطالعه کېږي. په تاریخي ژبپوهنه (historical linguistics) کې د ژبې هغه تاریخي تحول او بدلون تر غور او څېړنې لاندې نیول کېږي چې په بېلو بېلو دورو کې ورپېښ سوی وي. په مقايسوي ژبپوهنه (comparative linguistics) کې څو ژبې چې له یوې کورنۍ څخه وي یا د ژبو څو کورنۍ په مقايسوي ډول تر غور لاندې نیولې کېږي او یو له بله سره پرتله کېږي څو چه د دوی ترمنځ نږدېوالی

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

او اړیکې څرګند سي .

په تاریخي ژبپوهنه کې دیوې ژبې مواد چه په دوو یا زیاتو دورو کې د دتشریحي ژبپوهنې له مخې تهیه سوي او څېړل سوي وي مطالعه کېږي. په مقایسوي ژبپوهنه کې د دوو یا زیاتو ژبو یا لهجو هغه مواد چه دتشریحي ژبپوهنې له خوا راغونډ سوي او څېړل سوي وي ترغور لاندې نیول کېږي او د هغوی ورته والی معلومېږي. نو ددې له امله د تاریخي او مقایسوي ژبپوهنې پوهان او محققین د تشریحي ژبپوهنې په محققینو پسې ځي او هغه مواد مطالعه کوي چه د تشریحي ژبپوهنې د پوهانو له خوا تهیه سوي او څېړل سوي وي . مګر د تشریحي ژبپوهنې پوهانو او محققینو ته د تحقیق په وخت کې د تاریخي او مقایسوي ژبپوهنې د محققینو مواد په کار نه ورځي .

ژبه او لیک

ژبه هغه آوازونه دي چه انسانان یې د خپلو افکارو او خیالاتو د څرګندولو په غرض تر یو خاص نظم او سیستم لاندې د صوتي غړو په واسطه له خولې څخه راباسي او په دې توګه په خپلو منځونو کې یوله بله سره رابطه پیداکوي . لیک هغه سیمبولونه او علامې دي چه د هغوی په واسطه انسانان یو له بله خپل افکار او خیالات اظهاروي . لیک په عمومي ډول پر دوو برخو بانديې وېشل کېږي : یو تصویري لیک او بل الفبایي لیک . په تصویري لیک کې انسانان خپل فکرونه د تصویرونو او شکلونو په واسطه څرګندوي او د آوازونو سره کومه رابطه نلري . اما په الفبایي لیک کې د هغو آوازونو له پاره چه په خبرو اترو کې

استعمالېږي سیمبولونه راوړل کېږي او ددغه سیمبولونو مجموعه چه دیوې ژبې ټول آوازونه وښیي دژبې الفبا بلله کېږي.

ژبه او لیک که څه هم یوله بله سره نږدې رابطه لري خو بیا هم ژبه بېل شی ده او لیک بېل شی دی او باید دا دواړه سره ګډ نسي. یو ژبپوهاند د ژبې او لیک تر منځ په سنه توګه توپیر کولای سي، خو هغه کسان چه په دې باره کې پې غور نوي کړي ژبه او لیک دواړه یو شی بولي، حتی کله کله ځیني خلک لیک اساس بولي او په همدې اساس د ژبې قضاوت کوي حال دا چه اساس ژبه ده او د لیک قضاوت باید د ژبې پر اساس وسي. همدغسي اشتباه ګاني کله کله د ګرامر او ژبې تر منځ هم واقع کېږي. یو ژبپوهاند هر کله چه د ژبې ګرامر لیکي هېڅ کله د مورنۍ ژبې ویونکي ته دا نه وايي چه داسې مه وایه داسې و وایه. بلکه د دې پر ځای چه دی د مورنۍ ژبې وخښتن ته هدایت وکړي دی پخپله باید د مورنۍ ژبې له خښتن څخه هدایت واخلي، یعنی باید پوښتنه ځني وکړي چه تاسي څنګه وایاست؟ هر ډول چه هغوی ویل دی باید هغه شی کټ مټ په خپله دېتما کې ضبط کړي. دا ځکه چه ګرامر د ژبې له مخې لیکل کېږي او ژبه د ګرامر له مخې منځ ته نه راځي. یو ژبپوهاند هېڅ وخت دا زیار نه باسي چه د ژبې ټول مواد هرومرو تر عمومي قواعد ولاندي راولي. ځکه چه د ده په نزد د ګرامر د پوهانو په اصطلاح د ژبې استثنا آت هغومره اهمیت لري لکه باقاعده شیان چه یې لري او استثنا آت هم د ژبې یوه مهمه برخه تشکیلوي. نو که چیرې دی له هغو څخه سترګې پټې کړي یا یې په بله بڼه سره وښیي په حقیقت کې دی د ژبې د یوې مهمې برخې څخه سترګې پټوي او د ژبې د دغې برخې پر حقیقي بڼه او ساختمان باندې پرده غوړوي، او هغه چا ته چه د ده د تحقیق له مخې نو موړی ژبه مطالعه کوي نیمګړي معلومات وړاندې کوي.

د انسان صوتي غړي

انسانان یوله بله خپل افکار او مطالب د آوازونو په واسطه اظهاروي . دغه آوازونه چه انسانان يې د صوتي غړو په واسطه له خولې يا پزې او يا خولې او پزې دواړو ولاړو څخه راباسي د فونيتيکس (Phonetics) او فونيميکس (Phonemics) په واسطه چه د ژبپوهنې دوې مهمې څانګې دي مطالعه کيږي . په ژبپوهنه کي يوازې هغه آوازونه تر څېړنې لاندې نيول کيږي چه په ژبه او خبرو اترو کي استعماليږي . دادی اوس به د انسان هغه صوتي غړي چه د خبرو اترو په وخت کي د آوازونو په توليدولو کي مهم برخه لري په دې لاندې شکل کي وښيو :

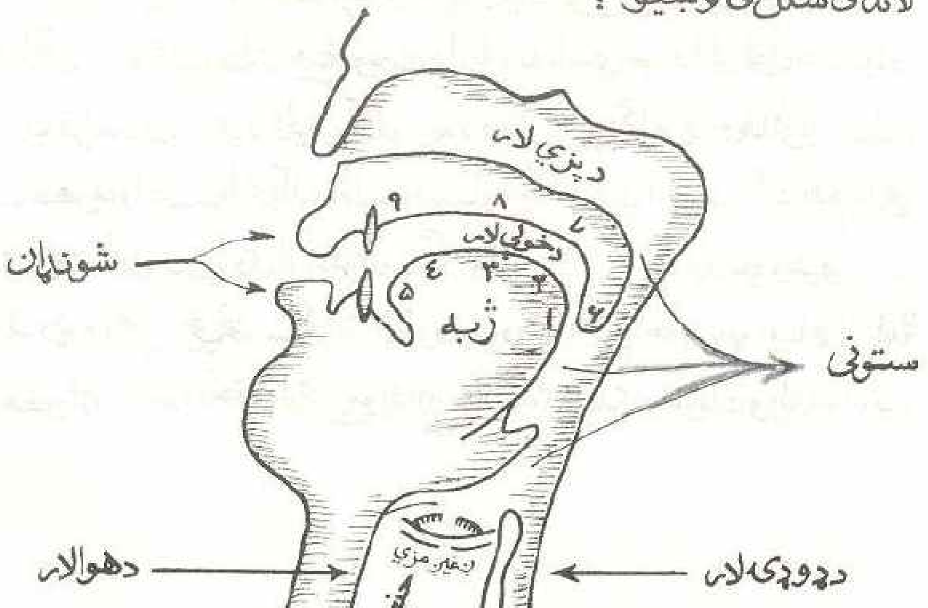

(c) ketabton.com: The Digital Library

په تېر شکل کې د انسان صوتي غړي په دې لاندې ډول سره ښوول سوي دي :

۱- ژبه : ژبه پر پنځو برخو باندې وېشل سوې ده : ۱- رېښه (root) ۲- وروستۍ برخه (dorsum) ۳- منځنۍ برخه (Center) ٤- د مخنۍ برخه (blade) ۵- د ژبې سر (tip).

۲- د خولې لوړه برخه : ۶- ژبۍ (uvula) ۷- نرم تالو (velum) ۸- زیږ تالو (dome) ۹- اوربل (Alveolar ridge).

۳- غاښونه او شونډې

٤- ستونی (pharynx) چه دوې لارې لري : یوه د خولې او بله د پزې . که نرم تالو پورتې خواته وخوځېږي نو د پزې لار وتړله شي ، او که ژبه د نرم تالو و خواته و خوځېږي د خولې لار وتړله سي .

۵- ږغیز مزي (Vocal cords) ، د تنفسي نل په لوړه برخه کې موقعیت لري او د نریو تارو څخه تشکیل سوي دي . د آواز د اداکېدلو په وخت کې هوا د حنجرې (larynx) له خالیګاه څخه د ږغیز مزو ترمنځ تېرېږي . که د هوا د تېرېدلو په وخت کې ږغیز مزي بېخي سره نژدې وي نو د هوا جریان یې رپوي او کوم آوازچه په دغه وخت کې تولیدېږي ږغن آواز (Voiced sound) یې بولي لکه د (ب) یا (د) آواز .

او که ږغیز مزي لرې سره لیري وي د هوا جریان یې نسي رپولای او په دغه وخت کې یې ږغ آواز (Voiceless sound) تولیدېږي لکه د (پ) یا (ت) آواز . دغه سبب دی چه ږغیز مزي په صوتي غړو کې ډېر اهمیت لري .

د آوازونو ونځی

(Position of articulation)

د انسان صوتي غړي د خولې په خواکې پردوو برخو ویشل کیږي : سنوړېدونکي او نه سنوړېدونکي . سنوړېدونکي صوتي غړي (Articulators) هغه صوتي غړي دي چه د آوازونو دادا کولو په وخت کي په حرکت کي وي او هغه دادي : د ژبې وړوستۍ، منځنۍ او مخنۍ برخه ، د ژبې سر او لاندي شونډه . او نه سنوړېدونکي صوتي غړي چه ـــــ (Point of articulation) یې بولي هغه صوتي غړي دي چه د آوازونو دادا کولو په وخت کي حرکت نه کوي او ځای پرځای ولاړ وي . دا صوتي غړي دادي : نرم تالو ، زیږ تالو ، اوري ، د لوړو غاښونو بیخونه ، د لوړو غاښونو سرونه او لوړه شونډه .

هر کله چه سنوړېدونکي او نه سنوړېدونکي صوتي غړي سره یو ځای سي د آوازونو ونځی او مخرجونه تشکیلیږي . د مثال په توګه که د ژبې سر او د لوړو غاښونو بیخ سره یو ځای سي نو د (ت) یا (د) مخرج تشکیلیږي او که کښته شونډه او لوړه شونډه سره یو ځای سي د (ب) یا (پ) ونځی تشکیلیږي . که لاندني جدول چه په هغه کي د ځینو آوازونو ونځي او د هغوی د ولونه سنوول سوی دي په غوږ وګورو په عمومي ډول آوازونه پر دري واسا سي اولویو ډلو باندي ویشل سوي دي : انسدادي (stops)، احتکاکي (Fricatives) او طنطنه لرونکي (resonants) . اکثره هغه آوازونه چه په ژبه کي استعمالیږي له دغو دري ډلو څخه په یوه ډله کي شاملیږي .

manner of articulation دآوازداداکولو ډول		position of articulation دآوازداداکولو ځای		bilabial شونډيز	labiodental شونډي‌غاښيز	dental غاښيز	alveolar اوريز	retroflex څرگ ژبي	alveopalatal اوري تالويز	palatal زبر تالويز	velar نرم تالويز	uvular ژبکی يز	labiovelar شونډيي تالويز	pharyngeal حڪنکيز	glottal ستونيز
STOPS انسدادي	Simple	ساده	۱ بې غږه	p	p̪	t̪	t	ṭ		k̯	k	q	k͡p		ʔ
			۲ غږن	b	b̪	d̪	d	ḍ		g̯	g		g͡b		
	aspirated	نفسي	۱ بې غږه	pʰ			tʰ				kʰ				
			۲ غږن	bʰ			dʰ				gʰ				
	glottalized	ستونيزسوي	۱ بې غږه	p'			t'				k'				
			۲ غږن												
	affricated	موښلي	۱ بې غږه				ȼ		č						
			۲ غږن				z		ǰ						
	laterally affricated	اړخيزموښلي	۱ بې غږه				ƛ								
			۲ غږن				λ								
	Prenasalized	غنه‌سوي	۱ بې غږه	ᵐp			ⁿt								
			۲ غږن	ᵐb			ⁿd								
	implosive	دمنه‌خواته واړبدونکي	۱ بې غږه												
			۲ غږن	ɓ			ɗ								
FRICATIVES احتکاکي	slit	هوار	۱ بې غږه		f	θ					x				h
			۲ غږن	ɣ	v	ð					ɣ			ɛʕ	ɦ
	groove	غوځ	۱ بې غږه				s	ṣ	š						
			۲ غږن				z	ẓ	ž						
	lateral	اړخيز	۱ بې غږه				ɬ								
			۲ غږن												
RESONANTS طنطنه‌لرونکي	lateral	اړخيز	۱ بې غږه												
			۲ غږن				J		ʎ						
	nasal	غنه‌يي	۱ بې غږه	m̥			n̥								
			۲ غږن	m	ɱ	n̪	n	ṇ	ñ	ŋ̯	ŋ	ŋ̣			
	median	منځني	۱ بې غږه	w̥					y̥						
			۲ غږن	w			r		y						
FLAPS		پړپېدونکي	۱ بې غږه												
			۲ غږن				ř								
TRILLS		رپېدونکي	۱ بې غږه				ř̥								
			۲ غږن				ř					R			

voiced : ۲- غږن Voiceless : بې غږه :۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

انسدادي آوازونه هغه آوازونه دي چه داداکولو په وخت کي يې مخرج تپ - وتړل سي او دهواجريان بندسي ، خود مخرج دتړلو څخه وروسته دفعتاً مخرج وپرانيستل سي او په دې توګه يوانسدادي آواز توليدسي . لکه د (ت) يا (پ) آواز . دانسدادي آواز مهم خاصيت دادی چه د مخرج تړل يې داحتکاکي او تننته لرونکو آوازونو په توګه دوام نه کوي . احتکاکي هغه آوازونه دي چه دهغوی داداکولو په وخت کي په صوتي وتونځي کي احتکاک پېښ سي لکه د (س) يا (ز) آوازونه . تننته لرونکي آوازونه هغه آوازونه دي چه دهغوی داداکولو په وخت کي په صوتي وتونځي کي نه احتکاک پېښيږي او نه دانسدادي آوازونو په څېر د مخرج تړل او دفعتاً پرانيستل واقع کيږي ، بلکه دا هغه آوازونه دي چه په حنجره (larynx) کي پيداسوي وي او وروسته د خولي او پزي په واسطه يو ډول او بل ډول کيږي لکه د (ن) يا (م) آوازونه .

برسېره پر نوموړو دوو لويو ډلو دوه ډوله نور آوازونه هم په ژبو کي پېښيږي چه يو ډول يې پړپېد ونکي (Flaps) او بل ډول يې رپږدېد ونکي (trills) آوازونه نوميږي . پړپېد ونکي هغه آوازونه دي چه د ژبي د يوه ډبرچټک حرکت په واسطه اداکيږي چه کله کله ديوه ډبر لنډ انسدادي آواز سره شباهت لري ، او ـ رپږدېد ونکي آوازونه هغه آوازونه دي چه د ژبي ، شونډانو يا ژبڼ ډېرو چټکو حرکاتو په واسطه اداکيږي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د آوازونو ډولونه

آوازونه په عمومي ډول پر دوو برخو وېشل کېږي : کانسونېنټونه او واولونه .

کانسونېنټ (Consonant) هغه آوازته وايي چه د هغه د اداکولو په وخت کي د صوتي غړو د تماس له امله د هوا په هغه جريان کي چه د هغه د اداکولو په وخت کي له خولې يا پزې يا د غوږ دوار ولاړ وي او څخه راوزي انسداد ، احتکاک يا کوم بل ډول بندش پېښيږي . لکه د (ب) يا (پ) د اداکولو په وخت کي چه د دوو شونډو د تماس له امله د هوا په جريان کي بندش واقع کېږي . يالکه د (چ) يا (ج) د اداکولو په وخت کي چه د ژبې او اورۍ تماس د هوا په جريان کي بندش راولي . که دوه يا زيات کانسونېنټونه په يوه سيلاب کي متصل سره راسي او د دوی په منځ کي واول نه وي کلستر (cluster) يې بولي . لکه په پردی کي (پ) او (ر) او په آزموينت کي (ښ) او (ت) .

واول (vowel) هغه آوازته وايي چه د هغه د اداکولو په وخت کي د صوتي غړو ترمنځ داسي تماس نه پېښيږي چه د هوا په جريان کي انسداد او بندش واقع سي ، خو د ژبې او شونډو د مختلفو حرکاتو له امله د خولې داخلي برخه بېل بېل شکلونه پيداکوي چه په دې توګه واولونه يو له بله څېل منځ کي توپير پيداکوي لکه په لاس ، ډېر او سوړ کي د (ا ، ې ، و) آوازونه .

د پښتو کانسونېنټونه او واولونه په لاندي ډول دي :

الف : کانسونینټونه :

ب	b	ځ	dz	ژ	ž	ګ	g
پ	p	خ	x	ږ	ẓ	ل	l
ت	t	د	d	س	s	م	m
ټ	ṭ	ډ	ḍ	ش	š	ن	n
ج	j	ر	r	ښ	ṣ	ڼ	ṇ
چ	č	ړ	ṛ	غ	g	ه	h
څ	ts	ز	z	ک	k		

ځیني عربي کلمې په پښتوکي استعمالیږي . دغه عربي کلمې ځیني داسې عربي آوازونه لري چه په پښتوکي نسته . نو هرکله چه دا عربي آوازونه په پښتوکي تلفظ کیږي په عمومي ډول په هغو پښتو آوازونو سره تبدیلیږي چه دغو عربي آوازونو ته نزدېوالی ولري . لکه ف > پ ، ق > ک یا خ ، ث > س او داسی نور ....
نوموړي عربي آوازونه دادي :
ث s̲ ، ح h̲ ، ذ z̲ ، ص ṣ ، ض ẓ ، ط ṯ ، ظ z̄ ، ع ʔ ،
ف f ، او ق q .

په ځینو ژبوکي ځیني آوازونه دي چه کله کله د کانسونینټ او کله کله د واول په ډول اداکیږي . په پښتوکي دوه آوازونه دي چه کله کله د هجا هسته تشکیل کړي او د واول په توګه څرګندیږي ، خو ځیني وخت د هجا هسته نه تشکیلوي او د کانسونینټ په

ډول اداکیږي. نوموړي دوه آوازونه دادي :

و (W): لکه په (کنډو = Kandáw) او (ولور = Walwár) کې.

ی (Y): لکه په (یخی = yaxáy) او (آګی = agáy) کې.

ب : واولونه : Vowels

و (o): لکه په (نور = nor) او (پوړ = por) کې.

ُ (u): لکه په (پل = pul) او (سوړ = sur) کې.

و (ū): لکه په (نورو = nūru) او (تورو = tūru) کي لومړي واوونه.(۱)

ي (i): لکه په (ځیر = dzir) او (پیر = pir) کي.

ي (ī): لکه په (کیږي = Kīẓi) کي لومړي (ي).(۲)

ې (e): لکه په (ډېر = der) او (شمېر = šmer) کي.

زورکی (ə): لکه په (زړه = zṛə) او (لېوه = lewə) کي.

اَیا زور (a): لکه په (اړخ = aṛx) او (سر = sar) کي.

آ (ā): لکه په (کار = kār) او (آس = ās) کي.

دادی اوس به د پښتو یو متن د کندهار، بل متن د ننګرهار او یو بل متن د پېښور په لهجو د نوموړو سیمبولونو په واسطه د نمونې په توګه ولیکو. د مخه تردې چه نوموړي متنونه ولیکو باید ووایو سې چه د خج (stress) راوړل او نه راوړل او بدلون ندیوازې په پښتو بلکه د نورې په ډېرو ژبوکې د کلمو و معنی ته تغییر ورکوي. مثلاً په (پرېوتم او کېښېنستم)

(۱): په نوموړو کلمو کې داسې (و = ū) د کندهار په لهجه کې راځي. (۲) په نوموړي کلمه کې داسې (ی = ī) د کندهار په لهجه کې راځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي که خج پرلو مړی سسیلاب باندي راسي یوه معنی لري او که د پای پر سیلاب باندي راسي بله معنی ورکوي . نو ځکه په لاندي متنونوکي د خج رعایت هم کوو او هغه د یوې داسي علامې (´) په ډول د سیلابونو پرسر باندي ایږدو . دا هم باید ووېل سي چه دا متنونه ځکه چي د لیک له مخې لیکل سوي دي نو ممکن په ځینو ځایونو کي د لهجې پوره نماینده ګي ونه کړای سي .

د کندهار لهجه — د ښاغلی بېنوا په قلم

یوازي پښتو

دا لوست په یوازي پښتو لیکم ، چه د بلي ژبي یو توری پکښې نسته . هوکې ! د ژبي سنه والی هم دغه دی چه هره ژبه ښايي دومره اړته وي ، چه د ژبي خښتن هر راز د زړه وینا په خپله ژبه ویلای سي . که څه هم ژبي یو د بله ومرستي ته سره اړي دي او یوازي کومه ژبه بشپړه نه لیدله کېږي ، بیا هم ځیني ژبي له خپله ځانه دوند—وینا وي او توري لري چه ښتن يې مړني وي نو په لږ زیار د پردوله اړه څخه وزي. دعربو ژبه هغه ژبه ده چه د نړۍ د ژوندیو اولوړو ژبو څخه بلله کېږي . خو سره له دغه هم ځیني پردي توري پکښې سته چه د دغې ژبي پوهانو راښوولي دي . د غسي هم دا وسنۍ ژوندۍ نړۍ لوړي ژبي لکه انګریزي او فرانسوي یا نوري ژبي پردي لاتیني یا یوناني توري پخپل منځ کښې لري . پا ړسو هم یوه خو ړه

ژبه ده چه دا زړه کاله راهیسې د مېړنیو مشرانو تر سیوري لاندې یې روزنه کېږي. خو سره له دې دونه روزنې هم یوازې پارسو لیکلو ته بیځ نه لیدل کېږي ، او ډېره به ډېر نه وي چه یوازې پارسو ولیکله شي ، هر ومرو به وعربي ژبې ته ارشا وکه نه یوه لیکه یا دوې درې لیکي به په زیار ولیکلی سي .

له ښه مرغه زموږ پښتو ژبه ډېره اړته ده . موږ که لږ څه زیار وکاږو ، نو په خپله ژبه به هر څه په یوازي پښتو ولیکو . که څه هم موږ اړندیو چه هر ومرو به یوازې پښتو لیکو . د نړۍ ټولې ژبې یوه دبلې په مرسته بشپړه کېږي ، خو بیا هم دا د ژبې ښه والی دی چه یوه ژبه دونې اړته وي او دومره توري ولري چه دبلې ژبې له اړې څخه ووزي . دا څرګنده ده چه زموږ پښتو ژبه د هر څه دپاره بېل بېل توري لري او دلویو غرو په لمنو کښې د سپینو پښتنو په زړو کښې ښخ دي . که څوک پلټنه پسې وکړي ، ډېرې وینا وې او ډېر توري به وموي چه اوس نښته یا موږ ته څرګند نه دي .

— د نوموړي مضمون فونیمیکي بڼه —

yawā́zi paṣtó

dá lwə́st pə yawā́zi paṣtó likám či də bə́li žə́bi yáw ṭórəy pəkṣi nə́stə. hóke! də žə́bi ṣəwā́ləy həm dagá(day) či hára žə́bə ṣā́yi dúmrə árta wi či də žə́bi tsaṣtán

(c) ketabton.com: The Digital Library

har rāz də zṛə́ waynā́ pə xpā́lə žā́bə wayə́lāy si. Ka tsə ham žā́bi yaw də balə wə mrā́sti tə sara ā́ṛi di aw yawā́zi Kuma žā́ba bā́špaṛə nā́ līdalə Kī́ẓi, byā́ ham dzīni žā́bi lə xpā́lə dzā́na donə waynā́wi aw tū́ri lari či tsaṣtán ye maṛanā́y wi, no pə laẓ zyā́r də pradó lə aṛā́y tsaxə wā́zi.

də ʔarā́bu žā́bə hā́ga žā́bə də či də naṛəy də žwandə́yu aw lwā́ṛu žā́bu tsaxə balā́lə Kī́ẓi. xu sarā́ lə daga ham dzī́ni pradī́ tū́ri pakṣi stā́ či də dā́gi žā́bi pohā́nu rāṣowəli di. dagā́si ham də osanə́y žwandā́y naṛay lwā́ṛi žā́bi lā́kə angrezī́ aw farānsawī yā nū́ri žā́bi pradī́ lā́tenī yā yonānī́ tū́ri pə xpā́l mā́ndz Kṣi larī́. pāṛsó ham yawa xwaẓā́ žā́bə də či dā zar Kā́lə rāhisi də meṛənā́yu mašarā́nu tər syóri lā́ndi ye rozā́nə Kī́ẓi. xu sarā́ lə de dónə rozā́ni ham wə yawā́zi pāṛso ʔiKā́lu tə bič nə lidəl Kī́ẓi, aw ḍerə bə dranā́ wi či yawā́zi pāṛsó walikālə si. harú marú bə wə ʔarabī́ žā́bi tə aṛ su aw Kə nə yawā́ likə yā dwe dre līKi bə pə ḍer zyā́r waliKəli si.

lə ṣə mā́rgə zmúẓ paṣtó žā́bə ḍerə ártə də. muẓ Kə lāẓ tsə zyā́r wā́Kā́ẓu, no pə xpā́lə žā́bə bə har tsə pə yawā́zi paṣtó wə́liKu. Ka tsə ham muẓ aṛ nə yu či harú marú

(c) ketabton.com: The Digital Library

ba yawázi paṣtó likú. da naṛay ṭóli žábi yawa da báli pa — mrasta bašpaṛa Kíẓi, xu byá ham dā da žabi ṣawā́lay day či yawa žába dóni árta wi aw dúmra tū́ri wálari či da báli žábi la aṛay tsaxa wawzi. dā tsargánda da či zmúẓ paṣto žaba da har tsa dapā́ra bel bel tū́ri laṛí aw da lúyu gró pa lamánu Kṣi da spínu paṣtanó pa zṛó Kṣi ṣax di. Ka tsók palaṭána pasi wákṛi, ḍéri waynā́wi aw ḍer tū́ri ba wámumi či os násta yá muẓ ta tsargánd ná di.

دننگرهار لهجه — دښاغلی الفت په قلم

دکوم ځای دی ؟

یوکوربې دلته دی ، بل په کابل کې ، بل په یو بل ځای کې . څه ځمکه په کوهدامن کې لري ، څه په بغلان کې ، څه په یو بل ځای کې . نغدې روپۍ یې په رشوتونو دلته پیدا کړې ، مګرګټه ورباندې نور بانکونه کوي په یو بل ځای کې . ته وواېه چه دی دکوم ځای دی ؟

مینه یې له دې خلکو سره نشته ، او دنورو ملکونو خلک ورته ډېر ګران دي . ددې ځای ژبه یې نزده او په پردیو ژبو افتخار کوي . ددې وطن له شعراو موسیقی نه خوند نه اخلي او دخارجي موزیک په صفت مړېږي نه . مونږ ته په نخوت او نفرت ګوري او دپردیو مستخدمینو په مقابل کې ډېره تواضع کوي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته ووایه چه دی دکوم ځای دی ؟

دی دهیڅ ځای نه دی ، ځکه چه هرځای دده دی او سړی ورته هرځایي ویلی شي . هو ! داهغه مرغه دی چه څلورفصلونه په څلورو مملکتونوکي تېروي او وطن نه لري . وطن نه پېژني ، دیوه وطن په هواکي نه الوزي او د وطن سرېاوتودې نه شي تېرولی .

داهغه عیاش دی چه بې له عیش وراحت نه نورڅه نه پېژني او له وطن سره هیڅ مینه او علاقه نلري .

مونږ هغه کسان ددې وطن بللی شو چه دوطن په کالوا و بوټو سر ورکوي او په سختو وېځوکي دوطن په کار ورېږي . که څه هم پوله او وېتنی نلري ، او په زړه وکوډلو او جونګړوکي اوسي .

هو ! زما په عقیده دا وطن دهغه چا نه دی چه د ډېرو ځمکو قبالې یې اخیستی دي . بلکه دهغه چا دی چه دوطن مینه یې په زړه کي ده او له وطن سره علاقه لري .

د نوموړي مضمون فونیمیکی بڼه

da Kúm dzāy day?

yaw Kor ye dálta day, bal pa Kābul Ke, bal pa yaw bal dzáy Ke. tsa dzmáKa pa Kadāmán Ke larí, tsa pa Baglán Ke, tsá pa yaw bál dzáy Ke. nágde rupáy ye pa rišwatúno dálta paydá

(c) ketabton.com: The Digital Library

Kṛe, mágar gáṭa warbānde nor bānKúna Kawí pa yaw bəl dzāy Ke. tə wáwāya či day da Kúm dzāy day?

mína ye la de xálKo sara nášta, aw də nóro mulKúno xálK warta ḍer grān di. də de dzāy žaba ye názda aw pa pradáyo žəbo iftixār Kawí. də de watán la šer aw mosiqí na xwánd na áxli aw də xāriji mozíK pa sifát maṛézi na. múnẓ tapa naxwát aw nafrát góri aw də pradáyo mustaxdimíno pa moqābil Ke ḍéra tawāzó Kawí.

tə wáwāya či day da Kum dzāy day?

day da héts dzāy na day, dzáka či hár dzāy da də day aw saṛay warta hardzāyí wayálay ši. ho! dā haga margá day či tsalór faslúna pa tsalóro mamlaKatúno Ke terawí aw watán nálari. watán na péžani, də yawá watán pa hawā Ke na álwezi aw də watán saṛé aw tawdé náši terawálay.

dā háğa ayāš day či bé la áyš u rāhát na nór tsə na péžani aw la watán sara héts mína aw alāqá nálari. munẓ haga Kasān də dé watán baṭálay šu či də watán pa Kāṇo aw búṭo sár warKawí aw pa sáxto wrádzo Ke də watan paKārézi, Ka tsá ham púla aw paṭáy nalari, aw pa zaró Kaḍálo aw

jongáro ke ósi.

ho! zmā́ pə aqidá dā watán də haqə čā nə day či da ḍéro dzmáko qabālé ye axíste di, bálke də haqə čā day či də watán mína ye pə zṛə ke da aw lə watán saraatqá lari.

<u>دپېښور لهجه</u> :

دسَرُوتعوِیذ(۱)

یوه شپه شمروز یوخواجرتي قاتلان دجمیلې په کور ورخطا کړل . ډاکه پرېوته . صابره او جمیله دواړه په کښې مړې شوې . شمروز د خپلې ورېرې او دبوډۍ په مرګ دمکر ډېر ویراو ژړا اوکړه . پولیس خپل تفتیش کښې ډېر په اخلاص سره کار اوکړو ، ولې هیڅ هم دریښتیا وشهادت ته غاړه نه کېښوده . او نتیجه دا شوه چه شمروز په یوځو ورځو کښې دخپل مشرورور په خانه کېناستو . خودناصر په بیچ کیدو بې په زړه کې غټه بوغمه پاتې شوه . په خوا او شا کلو کښې یې ډېر کوشش وپسې اوکړو ، ولې هیڅ پته یې اونه لګېده . ماشوم ناصر دخپل وطن نه ډېر لرې یو لوی ښار ته اوړ سېدو . یوه شپه چه ډېر ستړی شو ، نوچرته په یوه باغیچه کښې دیو بېنچ دپاسه اوده شو . دا باغیچه دلوی کاروبارې تاجر په کور کښې وه . سحر وختې چه دکور مالک سېټ رحمان د سېل دپاره بهرتلو ، نو په باغیچه کښې

(۱) : دا مضمون دښاغلي رشیدعلي دهقان اثر او دښاغلي جهان زیب نیاز پېښورې لهجه ده .

يې د خپل کور نه خطا شوې ماشوم اوليد وچه لاهغه شان بې غمه اوده پروت وه ، بنګلې ته لاړ او وسره د خپل تبره بېرته هغې ځای ته راغلو چرته چه هغه ماشوم لاهغه شان اوده وه .

وايي چه د دې سېټ يو زوی وه چه ډېر ښکلی وه او هم لکه د دې ماشوم وه . دوی ته خپل مړ شوی زوی وریاد شو ، د دواړو په سترګو کښې اوښکې وې . دواړه سره نيولي د ماشوم په خوا کښې غلي ولاړ وو چه په دې کښې ناصر هم له خوبه بېدار شو . او تراوتريې کتل او بيا په رتو رتو په ژړا شو .

د سېټ ټبر ناصر خپلې سينې ته جخت کړو .

دواړو ژړل ، خو دواړه نه پوهېدل چه د دوی د ژړا وجه څه ده . سېټ رحمان ناصر په غېږه کښې اوچت کړو او وسره د خپل ټبره کمرې ته لاړل .

د نوموړي مضمون فونيميکي بڼه

da sró ṭāwíz

yawá špá Šamróz yaw so ujratí qātilā́n da Jamilé pa Kor warxatá́ Kṛəl. ḍāKá préwata. sābirá aw Jamilá́ dwā́ṛa paKé mṛé šwe. Šamróz da xpā́le wreré aw da buḍé pa márg da məKər ḍér wir aw jaṛā́ óKṛa. pulís xpə́l taftíš Ke ḍéř pa ixlā́s sara Kā́r óKṛo. wā́le hécā kum da

(c) ketabton.com: The Digital Library

rištiáo šahādát ta gāṛa ná Kexoda. aw natijá dā́ šwače Šamróz pa yaw só wrádzo Ke da xpə̄l mā́šər wrór pa xāné Kénāsto. xo da Nāsə́r pa bač Kedó ye pa zṛə Ke gā́ṭa bogmá pāte šwá. pa xwā́ u šā Kālo Ke ye ḍér Košíš wárpase óKṛo, wále hés pāta ye onálageda. māšúm Nā́sər da xpəl watán na ḍer lāre yaw lwé xār ta órasedo. yawá špá či ḍer stə̄ṛe šo. no čárta pa yawa bāgičá Ke da yaw binč da pā́sa odá šo. dā bāgičá da lwé Kārubāri tājir pa Kór Ke wá. sahár waxti če da Kor mālik séṭ Rahmā́n da sél da pā́ra bahár tló, no pa bāgiča Ke ye da xpəl Kor na xatā šəwe māšúm ólido, če lā hága šān begáma udə prot o. banglé ta lā́ṛo aw sará da xpāl ṭabára byérta hage zé ta rā́glo čárta če haga māšúm lā hága šān udá o.

Wā́yi če da dé seṭ yaw zwé wo, če ḍér xKúle o aw hum láKa da dé māšúm wo. dwi ta xpāl maṛ šə́we zwé waryā́d šo, da dwā́ṛo pa stárgo Ke úxKe we. dwā́ṛa sāniwāli da māšúm pa xwā́ Ke gə́li watáṛ wu, če pə de Ke Nāsár húm la xóba bedā́r šo. awtár awtár ye Katə́l, aw byā́ pa rā́ṭo rā́ṭo pa jaṛā́ šo. da seṭ ṭabár Nāsə́r xpəle siné ta júxt Kṛo. dwā́ṛo jaṛə́l, xo dwā́ṛa ná poedə́l če da dwí da jaṛā́ wája sə da. seṭ

(c) ketabton.com: The Digital Library

Rahmā́n Nāsər pa gega Ke učát Kṛo, aw sará da xpə́l ṭabára Kamré ta lā́ṛəl.

فونیټیکس او فونیمیکس

ژبه د هغو آوازونو مجموعه ده چه تر یو خاص نظم او سیستم لاندې په خبرو کې استعمالیږي. دا آوازونه په خوله، پزه او ستوني کې اداکیږي او بیا له هغوی څخه کلمې او جملې جوړیږي چه په دې توګه انسانان یو له بله د هغوی په واسطه خپل مطالب سره اداکوي. که څوک وغواړي چه یوه داسې ژبه مطالعه کړي چه دده نه وي زده نو دی مجبور دی چه تر ټولو دمخه د هغې ژبې آوازونه مطالعه کړي. دانسان په صوتي غړو کې یو څو هغه غړي دي چه د آوازونو داداکولو په وخت کې ښوریږي او حرکت کوي. که سړی د نو موړو ښوریدونکو صوتي غړو په بېلو بېلو حرکتونو کې مشق او تمرین وکړي او د هغوی د حرکتونو په اجراکولو کې چه د آوازونو داداکولو په وخت کې اجراکیږي پوره مهارت او استعداد پیدا کړي، نو دی کولای سي چه د هرې ژبې بېل بېل آوازونه اداکړي. دا ځکه چه د ټولو ژبو آوازونه د دغو ښوریدونکو صوتي غړو د حرکاتو په واسطه چه د نه ښوریدونکو صوتي غړو سره یو ځای کیږي، اداکیږي.

که سړی داسې یو فارمول راوباسي چه د هغه فارمول له مخې د ښوریدونکي صوتي غړي حرکت او د هغه رابطه له نه ښوریدونکي صوتي

(c) ketabton.com: The Digital Library

غږي سره وښوول سي نو سړی به وکولای سي چه دیوه ږدغسي فارمولونو په واسطه دیوې ژبې آوازونه وښیي . او فونیتیکي الفبا هم په حقیقت کي دد غسي فارمولونو یوه مجموعه ده . د مثال په توګه د "ب" سیمبول دسرو حرکت ښیي چه هوا ولېږي تي خواته پوري وهي . دغه هوا هر کله چه له ستوني څخه وخولې ته راوزي ږغیزمزي رلوي . نو موړی سیمبول (ب) دا هم ښیي چه دهوا دجریان په وخت کي دېزي لار تړلې وي او هوا دخولې له لاري جریان پیدا کوي ، خو دشونډانو دیوځای کېدو په واسطه یو څل ښندش پیدا کوي او وروسته ناڅاپه له خولې څخه وزي .

له نوموړي بیانه څخه ښکاره کېږي چه هغه آوازونه چه په خبرو کي استعمالېږي دهوا دجریان او د صوتي غړو د حرکاتو او دهغوی دیوځای کېدو څخه پیدا کېږي ، چه دا ټول دفونیتیکس (Phonetics) موضوع تشکیلوي .

په فونیتیکس کي آوازونه په دوه ډوله سره مطالعه کېږي :

یو دا چه آوازونه د ښوریدو ونکو صوتي غړو د حرکاتو او ددنه ښوریدونکو صوتي غړو سره د هغوی دیوځای کېدو په ترڅ کي مطالعه سي . دفونیتیکس دا برخه آرتیکولیټوري فونیتیکس (Articulatory Phonetics) بولي . بل دا چه آوازونه دآوازونو دامواجو له مخي چه وروسته تر هغه چه د صوتي غړو په واسطه اداشي او له خولې څخه راووزي مطالعه سي . دفونیتیکس دا برخه اکوستیک - فونیتیکس (Acoustic phonetics) بلله کېږي .

فونیمیکس د ژبپوهنې هغه برخه ده چه په هغه کې دفونیمونو څخه بحث کیږي . په فونیمیکس کي فونیمونه او دهغوی تجزیه او دسته بندي تر څېړني لاندي نیول کیږي .

فونیتیکس او فونیمیکس د ژبپوهنې دوې څانگې دي چه په هغوی کي دژبي آوازونه مطالعه کیږي . نو ددې له امله دوی یوله بله سره نژدې اړیکې لري . مگر څکه چه په فونیتیکس کي د آوازونو یو اړخ او په فونیمیکس کي د آوازونو بل اړخ ترڅېړنې لاندې نیول کیږي نو ښایي چه دا دوې څانگې یوله بله بېلې سره وساتل سي او دهغوی موضوعات یوله بله سره گډ نسي .

په فونیتیکس کي آوازونه دصوتي غړو د یوځای کېدو او د هغوی دحرکاتو له مخې چه دنوموړو آوازونو دتولید په وخت کي اجرا کیږي په ډېر دقیق ډول سره مطالعه کیږي او دهر آواز له پاره یو داسي سیمبول ټاکل کیږي چه یوازې یې هماغه آواز وښیي . دغسي سیمبولونه دفونیتیکي الفبا په نامه سره یادیږي. مگر په فونیمیکس کي ممکن یو سیمبول متعدد آوازونه چه ټول د یوه آواز غړي وي وښیي . مثلاً که په کومه ژبه کي یو فونیم څو الوفونه ولري (دفونیم بحث وگوری) په فونیتیکس کي د نوموړي فونیم هر الوفون د یو بېل سیمبول په واسطه ښوول کیږي. مگر په فونیمیکس کي د نوموړي فونیم د ټولو الوفونو لپاره یوازې یو سیمبول استعمالیږي او دغه فونیمیکي سیمبولونه دي چه د یوې ژبي الفبا تشکیلوي . دمثال په توگه د پند او توپ . پ گاني چه لومړی (پ) نفسي او وروستی (پ) بې نفسه (پ) ده — (دفونیم بحث وگوری) د فونیتیکي الفبا له مخې ممکن په دې ډول سره ولیکلې سي:

په نوموړو کلمو کې چه نوموړي دوې $p^{h}and$ = پند ، top' = توپ . پ ګانې یو فونیم تشکیلوي او دواړه دیوه فونیم الوفونونه بلل کیږي ، دهریوه له پاره بېل بېل سیمبول راغلی دی . مګر د فونیمیکي الفبا له مخې ځکه چه نوموړي دواړي پ ګانې دیوه فونیم غړي دي او یو فونیم تشکیلوي نو لوازي دیوه سیمبول (P) په واسطه ټول الوفونونه ښوول کیږي او نوموړي کلمې په دې ډول لیکلې کیږي:
pand = پند ، توپ top.

فونیم (phoneme)

که د ژبې آوازونه په ډېر دقیق ډول تر غور لاندې ونیسو ، له داسې آوازونو سره مخامخ کیږو چه هغه یو آواز په بېلو بېلو ځایونو کې په بېلو بېلو ډولونو سره ادا کیږي . د مثال په توګه د (پ) آواز د (پند) یا (پل) په کلمو کې د غسې نه اداکیږي لکه د (توپ) یا (چپ) په کلمو کې . ځکه چه د لومړیو دوو کلمو د (پ) د اداکولو په وخت کې له (پ) سره یو څه هوا په شدت سره راوځي او په دې ډول یو نفسي آواز (aspirated sound) ځني جوړیږي . مګر د وروستنیو دوو کلمو د (پ) د اداکولو په وخت کې د هوا جریان په دومره شدت سره نه راوزي چه یو نفسي آواز ځني جوړ سي . دا حقیقت به هلته په ښه ډول ځرګند سي چه دیوه کاغذ پاڼه وخولې ته نژدې ونیسو یو ځل لومړی دوې کلمې (پند او پل) او بیا دوهمې دوې کلمې (توپ او چپ) تلفظ کړو . په دې توګه به ښکاره سي چه د-

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړیو کلمو د (پ) د ادا کولو په وخت کي د کاغذ پا نه د هوا د جریان څخه
ځکه چه شدت لري متأثره کیږي ، او ښوري . مګر د وروستنیو کلمو د (پ) د
ادا کولو په وخت کي ځکه چه د هوا جریان بندیږي نو کاغذ هم نه متأثره کیږي
او نه يې سي ښورولای . دغه رنګه (د) یوانسدادي ږغن آواز دی چه د هغه
د ادا کولو په وخت کي ږغیزمزي رپیږي او د دغه آواز د ږغنتوب سبب ګرځي.
مګر په داسي کلمو کي لکه (دود) یا (ږد) لومړي دالونه چه د دغو کلمو په سر کي
راغلي دي هماغسي نه ادا کیږي لکه د نومو ړو کلمو وروستني دالونه . یعنی لومړي
دالونه ډیر ږغن (voiced) دی او وروستنی دالونه لږ ږغن دي . په
انګریزي کی (S) چه د ځینو مفردو نومونو په پای کي راسي جمع ځنی جوړیږي
مګر تلفظ يې یو ډول ندی . د مثال په توګه (S) په داسی کلمو کي لکه : (books)
یا (lips) په (س) سره اداکیږي ، خو په داسي کلمو کي لکه (eggs) یا (hands)
په (ز) سره تلفظ کیږي .

د پښتو د لومړي مثاله څخه څرګندیږي چه که په پښتو
ژبه کي (پ) د کلمي په سر کي راسي او حرکت ولري (وروسته يې واول راغلی
وي) نفسي آواز ځني جوړیږي او که په پای کي راسي بې نفسه آواز ځني ـ
جوړیږي . دغه رنګه د پښتو له دو هم مثال څخه څرګندیږي چه که دال د
کلمي په سر کي تر واول د مخه راسي ږغنتوب يې ډیروي او که په پای کي
راسي ږغنتوب يې لږ وي . او د انګریزي ژبي په مثال کی د books او lips په
کلمو کي ځکه چه (S) په بې ږغه آوازونو (K او P) پسی راغلی دی نو

(c) ketabton.com: The Digital Library

بې ږغه (voiceless) يعنې په (س) سره تلفظ کېږي او د hands او eggs په کلمو کې ځکه چه (S) په ږغنو آوازونو (d او g) پسې راغلی دی نو ږغن يعنې په (ز) سره تلفظ کېږي[1].

له پورتني بيانه څخه يو بل ټکی هم څرګندېږي ،

هغه دا چه آوازونه په يوه ژبه کې کله کله د موقعيت له امله توپير پيدا کوي او کله بيا د خپل د مخنې يا وروستني محيط څخه متأثره کېږي . او ځکه چه د نړۍ ژبې د ساختمان او آوازونو له امله يوله بله سره توپير لري نو هغه عوامل چه د هغوی پر آوازونو باندې تأثير کوي هم توپير لري او يوله بله سره بېل وي . دغه آوازونه چه په حقيقت کې يو آواز وي مګر د ځينو عواملو په نسبت کله يو ډول او کله بل ډول تلفظ کېږي د ژبپوهنې علما (د ژبې د عناصرو د استعمال مشخصوالی = Complementary distribution) اصطلاح ورته راوړي . مثلاً په پورتنيو مثالونو کې په لومړي مثال کې نفسي (پ) او بې نفسه (پ) د استعمال مشخص ځايونه لري . يا په بل عبارت په هغه ځای کې چه نفسي (پ) راځي بې نفسه (پ) نسي راتلای ، او په هغه ځای کې چه بې نفسه (پ) راځي نفسي (پ) نسي راتلای يعنې په پښتو کې د کلمې په سر کې تر واول د مخه همېشه نفسي او د کلمې په پای کې همېشه بې نفسه (پ) راځي .

له پورتني بيان څخه يو بل مطلب هم لاس ته راځي او

---

(۱) : دا هم بايد وويل سي چه نوموړې نتيجې موږ يوازې د نوموړو مثالونو له مخې واخيستلې .

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه دادی چه آواز (فونیم) یو واحد شی ندی بلکه اکثره آوازونه د آوازونو مجموعه (sound unit) ده . یعنی څو ډوله آوازونه سره یوځای کیږي او بیا یو - آواز څني جوړیږي چه ودغه یوه آوازته په ژبپوهنه کي فونیم (phoneme) وايي . او د فونیم و هرغړي ته الوفون (allophone) وايي . مثلاً په لومړي مثال کي د پند (پ) یو ډول او د توپ (پ) بل ډول آوازدی . دادواړه آوازونه یوځای یو فونیم تشکیلوي خو په بېل ډول بیا هریوه ته الوفون وايي . نو په دې توګه ویلای سو چه په پښتوکي د (پ) فونیم دوه الوفونه لري . یو نفسی (پ) او بل بې نفسه (مپ) . په یادلری چه نوموړې نتیجه موږ یوازې د نوموړو دوو مثالونو په اساس اخیستې ده او که زیات تحقیق وسي ممکن په پښتوکي د (پ) فونیم نور الوفونونه هم ولري .

مُورفیم morpheme

د مورفیم تعریف د ژبپوهنې د علماؤ ولخوا په بېلو بېلو ډولونو سره سوی دی . که د مورفیم د تعریف له جزیاتو څخه سترګې پټې کړو نو دیوې ژبې په خبرو کي بیخي کوچنی صوتي واحد چه معنی ولري مورفیم بلل کیږي . د مثال په توګه داخبره وګوری : زه راغلم چه د خلکو تبکی ادا کړم = (zərāg̣ləmčidəxalKunekiadā_-Krəm) په پورتني خبره کي هغه بیخي کوچني صوتي واحدونه چه معنی لري په لاندې ډول سره بېلولای سو :

(c) ketabton.com: The Digital Library

1. zə زه من	5. či چه که	10. i ي لاحقهٔ رسمي
2. rā را طرف متکلم	6. də د اضافت	11. adā ادا ادا
3. gl غل حرکت کردن	7. xalK خلک مردم	12. Kr کړ فعل کردن
4. əm م واحد متکلم	8. U و لاحقهٔ حالت غیر صرفي	13. əm م واحد متکلم
	9. nek نیک خوب	

د پورتني خبري مورفیمونو که په غور سره وګورو د موقعیت او ځینو نورو خصوصیتونو له امله سره یوشی نه دي او یوله بله سره توپیر لري . مثلاً دریم ، اووم او نهم داسي مورفیمونه دي چه د ریښې حیثیت لري او که نور مورفیمونه پوري ونښلي هم دوی خپل اصلیت او مرکزیت له لاسه نه ورکوي . دغسي مورفیم ته ریښه وایي . هغه مورفیمونه چه په ریښه پوري نښلي پیوندونه (affixes) بلل کیږي. لکه په راغلم = rāglam کی (را = rā او م = əm) او په نیکي = neKi کی (ي = i). پیوندونه هم پر څو ډولو باندي وېشل کیږي . یو هغه پیوندونه دي چه د ریښو (roots) په سر کي راځي . لکه په راغلم کي د (را = rā) پیوند چه وداسي پیوندونو ته سابقه (prefix) وایي . او بل هغه پیوندونه دي چه په ریښه پسی ور وسته راځي لکه په راغلم = rāgləm کی (م = əm) او په خلکو = xalKu کی (و = u). وداسی پیوندونو ته لاحقه (suffix) وایي.

پیوند کله صرفي او کله اشتقاقي وي . که چیری کوم پیوند د کلام د اجزاوو له امله د کلمي په ماهیت کي بدلون راولي اشتقاقي

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیوند (derivational affix) ورته وايي . لکه په نښکي کې چه (نبک) صفت دی او (ي) یوه لاحقه ده چه له (نبک) سره یو ځای سوې ده او له نوموړي صفت څخه یې اسم جوړ کړی دی . نو ځکه (ي) اشتقاقي پیوند بلل کیږي . که چیرې کوم پیوند د کلمې وماهیت ته تغییر ورنکړي لکه په کښېنم ، کښېنو او کښېني) کې د (م ، و ، ي) پیوندونه چه د کلمې وماهیت (فعل) ته تغییر نه ورکوي بلکه یوازې د شخص له مخې د فعل معنی ته تغییر ورکوي . داسې پیوندونو ته صرفي پیوندونه (inflectional affixes) وايي . که صرفي پیوندونه له یوې کلمې څخه وایستل سي هر څه چه پاته سي و هغه ته تنه (stem) وایي . مثلاً د (دودونه او ماشومان) په کلموکي (ونه او آن) صرفي پیوندونه دي چه که دغه صرفي پیوندونه له نوموړو کلمو څخه وباسو ، په لومړۍ کلمه کې (دود) او په دوهمه کلمه کې (ماشوم) د تنو په حیث پاتیږی . مګر د (اړتیاوي) په کلمه کې (اړتیا) تنه بلله کیږي. ځکه چه په نوموړې کلمه کې (اړ) ریښه ، (تیا) اشتقاقي پیوند او (و ، ي) صرفي پیوندونه دي ، هر کله چه صرفي پیوندونه (و ، ي) ځنې وایستل سي ریښه او اشتقاقي پیوند (اړتیا) د تنې په حیث پاتیږي . د ریښې او تنې توپیر دادی چه که له یوې کلمې څخه ټول پیوندونه وایستل سي څه چه پاته سي هغه ریښه ده او که یوازې صرفي پیوندونه ځنې وایستل سي څه چه پاته سي هغه تنه ده . نو ځکه ریښه (بېله ځینو استثنا آتو څخه) یو واحد مورفیم وي ، مګر تنه کله کله واحد مورفیم وي لکه (دود) یا (ماشوم) او کله بیا د مورفیمونو له ترکیب څخه جوړه سوې وي ، لکه (اړتیا) . بل دا چه یو مورفیم کیدای سي چه هم ریښه او هم تنه

وي لکه (دود) یا (ماشوم) د (دودونه او ماشومان) په کلموکي چه هم ریښه او هم تنه ورته ویل کیږي .

په ځینو ژبو کي یو بل دول پیوند هم پیښیږي چه و هغه ته منځینه (infix) والي. هر مورفیم چه په بل مورفیم ننوځي ورغه ننوتلي مورفیم ته منځینه والي . مثلاً د کویلیت (Quileute) په ژبه کي هاکت (hok^{w}at') وسپین سري ته والي او هاځکت (hoc̓k^{w}at') یې جمع ده (سپین خلک) . په نوموړي کلمه کی c̓ یو مورفیم دی چه د جمع معنی لري او منځینه بلله کیږي ، ځکه چه د هاکت (hok^{w}at') په مورفیم ورننوتلی دی .

په انګریزی کي (S) چه د ځینو واحدونو نومونو په پای کي راسي د جمع معنی ورکوي ، خو د محیط د تأثیر له امله یې تلفظ په یوه حال نه پاتیږي او د مختلف محیط په واسطه یې تلفظ اوړي . یعنی که وروسته تر ږغن (voiced) آواز واقع سي دی هم ورسره ږغن سي او که وروسته تر بې ږغه (voiceless) آواز راسي بې ږغه اداکیږي ، او که وروسته تر داسي آوازونو واقع سي لکه (S) یا (Z) په (iz) سره تلفظ کیږي .لکه په دې لاندې مثالونو کې

buK(booK)+s>buKs rod(road)+s>rodz roz(rose)+s>roziz bas(bus)+s > basiz .

په نوموړو مثالونو کي څرګندیږي چه د محیط د تأثیر له امله په انګریزی کي (S) چه د جمع معنی ورکوي کله کله د (S) او کله کله

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (z) او ځینی وخت د (iz) په بڼه ځان ښکاره کوي. دغه رنګه په پښتوکې د (ستا = ازتو) او (زما = ازمن) په کلموکې (س) او (ز) دواړه یوه سابقه ده چه د ملکیت (از) معنی لري. نوموړې سابقه په (ستا) کې ځکه په (س) سره تلفظیږي چه تر یو بې ږغه آواز (ت) دمخه راغلې ده او په (زما) کې ځکه په (ز) سره اداکیږي چه تر بڼغن آواز (م) دمخه راغلې ده.

نو د غسې مورفیم چه یوه معنی ولري او د محیط، موقعیت یاداسې نورو عواملو په وجه کله یو ډول او کله بل ډول تلفظ کیږي یو تول یو صوتي واحد تشکیلوي او یو مورفیم ورته ویل کیږي. د مورفیم وهر غړي ته الوموروف (allomorph) وایي. مثلاً د پورتنیو مثالونو له مخې ویلای سو چه دانګریزی د جمع نوموړی مورفیم درې الومورفونه لري: (s)، (z) او (iz). او د پښتو هغه مورفیم چه د ملکیت معنی ورکوي د وه الومورفونه لري: (س) او (ز).

یو صوتي واحد که دوې یا زیاتي معناګانی ولري، نو د هغه د معناګانو د شمېر په مطابق هغو مره مورفیمونه ځني جوړیږي. لکه په پښتو کې (تور = tor) د (سیاه) په معنی یو مورفیم، د (تهمت) په معنی بل مورفیم او د (جال) په معنی یو بل مورفیم دی. دغه رنګه (ي = i) په (نیکي = neki) کې یو مورفیم او په (راځي = rādzi) کې بل مورفیم دی ځکه چه په لومړی کلمه کې (i) اسمي معنی لري مګر په دوهمه کلمه کې د غایب

(c) ketabton.com: The Digital Library

مفرد معنی ورکوي .
هغه مورفیم چه کله داسم اوکله د فعل معنی ورکوي
ځینی کسان یې یو مورفیم بولي او ځینی کسان یې دوه مورفیمه بولي . لکه
په انگریزی کی د (look) مورفیم . مگر داسی مورفیمونه چه دغج په بدلون
یې معنی بدلون مومي لکه په انگریزي کي (recórd = ثبتول) او récord
(تیکلی) هریو بیل بیل مورفیم بلل کیږي .
دا هم باید په یاد ولرو لکه څنگه چه یوالوفون د بل الوفون
پر ځای نسبي راتلای دغه رنگه الومورفونه هم هر یو ځانله د استعمال مشخص
او تنها کالی ځای لري او یو الومورف هیڅکله د بل الومورف پر ځای باندی نسبي راتلای.

مورفوفونیمیکي بدلون او د هغه ډولونه

مورفیم کله کله د خپل محیط یا نورو عواملو د تأثیر له امله بدلون مومي او بیل
بیل شکلونه خوره کوي د مورفیم ودغو بیلو بیلو بدلونونو ته چه د محیط په وجه ور
پیښیږي او دغه رنگه د فونیمونو داسی نورو تغیرونو ته چه په مورفیم کي د مختلفو
عواملو په وجه واقع کیږي مورفوفونیمیکي بدلون وایي . مورفوفونیمیکي بدلون
(morphophonemic change) په ځینو ژبو کي ساده او په ځینو ژبو کي
ډیر مغلق وي . خو په عمومي ډول په دوه ډوله پیښیږي : یو دا چه مورفیم

(c) ketabton.com: The Digital Library

دکوم فونیم په وجه متأثره سي او تغییر وخوري .لکه په انګریزي کي چه (s) دجمع مورفیم دی که تر رېغن آواز وروسته راسي رېغن (z) ادا کیږي .لکه په rooms ، eggs ،او roads کي اوکه تر بې رېغه آواز وروسته واقع سي بې رېغه (s) تلفظ کیږي لکه په roots ، lips او books کي . په نوموړو مثالونو کي (s) تر m ، g او d وروسته په (z) اوتر P،t او K وروسته په (S) سره تلفظ کیږي او په دې توګه دخپل دمخنی فونیم په واسطه بدلون مومي . دغه رنګه په پښتو کي د (زما = zmā) او (ستا = stā) په کلمو کي (ز) او (س) د مالکیت مورفیم دی .که نوموړی مورفیم تر (م) دمخه راسي په (ز) اوکه تر (ت) دمخه راسي په (س) سره اداکیږي (دمورفیم بحث وګوری) . یعنی نوموړی مور-فیم دخپل وروستني فونیم په واسطه متأثره کیږي او په همدغه سبب بدلون مومي . بل داچه یومورفیم د بل مورفیم پواسطه تغییر وخوري . مثلاً په انګریزي کي دجمع دالومورفونو (in-~ iz- ~z- ~s-) په سلسله کي in- یوالومورف دی چه یوازي له āks (ox) سره واقع کیږي ، یعنی هرځای چه د āks مورفیم راسي نودجمع د مورفیم هغه الومورف ورسره واقع کیږي چه د in- شکل لري او āksin (oxen) تلفظ کیږي .

که یومورفیم د ځینو عواملو په وجه بېل بېل شکلونه غوره کړي (بېل بېل الومورفونه ولري) له دغو مختلفو مغایرو شکلونو څخه یوازي یو شکل (یوالومورف) داساسي شکل (base form) په توګه انتخابیږي او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه اساسي شکل په اساس تول بدلونونه چه د مختلفو عواملو په وجه د نوموړي مورفيم ته ورپيښيږي او بېل بېل شکلونه غوره کوي په خلص او جامع ډول سره ښيانيږي . د مثال په توګه د (ستا = stā) او (زما = zmā) په کلمو کي (س = s او ز = z) دوه الومورفوند دي چه دواړه يو ځای يو مورفيم تشکيلوي . نوکه په نوموړو دووشکلونوکي (س = s) داساسي شکل په توګه انتخاب سي بايد نوموړی مورفيم داسي معرفي کړو : (س = s) يو مورفيم دی چه د مالکيت معنی ورکوي او که تر (م = m) چه يو ږغن آواز دی دغه راسي په (ز = z) سره تلفظ کيږي . مګر که په نوموړو شکلونو کي (ز = z) د اساسي شکل په حيث انتخاب سي بايد په دې توګه معرفي سي : (ز = z) يو مورفيم دی چه د مالکيت معنی لري او که تر (ت = t) چه يو بې ږغه آواز دی دمخه راسي په (س = s) سره تلفظ کيږي .

داساسي شکل انتخاب د مورفيم په بېلو بېلو شکلونو کي اختياري دی ، خوحتی الامکان بايد کوښښ وسي چه د مورفيم هغه شکل داساسي شکل په توګه انتخاب سي چه د هغه په اساس د نوموړي مورفيم د نورو شکلونو بيان په ساده او اسانه ډول سره امکان پيدا کړي .

د مورفوفونيميکي بدلون يو مشهور قسم اسيميليشن (assimilation) نوميږي او هغه دا دی چه کوم آواز د ګاونډي آواز د تأثير له امله د نوموړي ګاونډي آواز سره يو شی سي يا ورته والی پيدا کړي . لکه په (سنبله) کي چه (ن) په (م) سره بدلون مومي يا لکه په (يک ګړ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي چه د (یک) ک په خبرو کي په (ګ) سره اداکيږي . په لومړي مثال کي (ن) په (م) سره ځکه بدلون مومي چه د (ن) له څنګه یو شونډیز آواز (ب) راغلی دی او دد غه آواز د تأثیرله امله (ن) هم په شونډیز آواز (م) سره اوښتی دی. په دوهم مثال کي (ک) یو بې ږغه انسدادي آواز دی چه د خپل ګاونډي آواز (ګ) د تأثیرله امله ږغن سوی دی . په اسيميلېشن کي که د مخني آواز پر وروستني آواز باندي تأثیر وکړي او وروستنی آواز بدلون ومومي پراګرېسيو (progressive) ورته وايي لکه په ترکي کي (git di > git ti = دی ولاړ) او که وروستنی آواز پر د مخني آواز باندي تأثیر وکړي او د مخني آواز ته تغییر ورکړي ریګرېسيو (regressive) ورته وايي لکه په (ستا) او (زما) کي چه وروستنی آواز پر د مخني آواز باندي تأثیر کوي. اسيميلېشن دوه ډوله واقع کيږي : یو دا چه د داسي آواز په واسطه واقع سي چه د تغییر سوي آواز تر څنګ واقع وي او فاصله ونلري . ودې ډول اسيميلېشن ته متصل (contiguous) اسيميلېشن وايي ، لکه په (ستا) او (زما) کي . او بل دا چه اسيميلېشن د داسي آواز په واسطه واقع سي چه د تغییر سوي آواز تر څنګ نوي راغلی او یو له بله سره فاصله ولري ، یعنی په منځ کي یي یو یا څو آوازونه راغلي وي . وداسي اسيميلېشن ته منفصل (noncontiguous) اسيميلېشن وايي . لکه په دري کي (سرش) چه په (شرش) سره تلفظ کيږي. په دې مثال کي لومړی (س) د وروستني (ش) د تأثیرله امله په (ش) سره تبدیل سوی دی او د (س) او (ش) تر منځ نور فونيمونه راغلي دي.

د مورفوفونیمیکي بدلون یو بل قسم ډیسیمیلیشن (dissimilation) نومیږي : کله کله په یو ترکیب (کلمه) کي یو آواز دوه ځایه (مکرر) واقع کیږي . که چیري نوموړی آواز له نوموړو دوو ځایونو څخه په یوه ځای کي په یو بل آواز سره بدلون ومومي ودغې عملیې ته ډیسیمیلیشن وایي . لکه د نموځا ولموځ په کلمو کي د (ن) بدلون په (ل) سره .

د مورفوفونیمیکي بدلون یو بل قسم قلب (metathesis) نومیږي او هغه دا دی چه د فونیمونو په ترتیب کي بدلون واقع سي لکه : څمکه ، ځمکه - روځ ، ورځ - لوبشت ، ولپشت .

د فونیمونو زیاتوالی یا حذف بدل هم مورفوفونیمیکي بدلون بلل کیږي . مثلاً په انگریزي کي (s) د جمع مورفیم دی چه کله - کله د (z) په شکل څرگندیږي لکه په roads ، eggs او داسي نورو کلمو کي. مگر د dišiz په کلمه کي چه مفرد یې diš دی . د (i) فونیم زیات راغلی دی. په پښتو کي ځیني خلک (دېرش) په (دېش) سره تلفظ کوي او کله کله - (ځلوېښت) په (ځلوېښ) سره اداکوي او په دې توگه له دېرش څخه (ر) او له ځلوېښت څخه (ت) حذفوي . دغه رنگه که په انگریزي کي بې ږغه کانسونینټ چه د دوو واولونو په منځ کي واقع سي ډېرځله ږغن کیږي لکه bedar چه په beṭar سره تلفظ کوي . دغه رنگه ږغن کانسونینټ چه په پای کي راسي په ځینو ژبو کي کله کله بې ږغه کیږي لکه د جرمني

tag (وږخ) چه په tak سره تلفظ کیږي . نوموړي او دغه ډول نور بدلونونه چه په مورفیم کي پېښیږي ټول مورفوفونیمکي بدلونونه بلل کیږي.

دیوې ژبې دمورفیمونو دمعلومولو اوبېلولو لارې

څرنګه چه د نړۍ ژبي د داخلي ساختمان او جوړښت له امله یوله بله توپیر لري ، نود هغوی مورفیمونه هم په یوه بڼه ځان نه څرګندوي . په ځینو ژبو کي یو ډول او په ځینو نورو ژبو کي بل ډول مورفیمونه موجود دي . یو ژبپوهاند دیوې ژبې د مورفیمونو دمعلو-مولو په وخت کي باید له ډېر غور او احتیاط څخه کار واخلي څو چه د هغې ژبې د مورفیمونو شکلونه په صحیح ډول سره پیدا او معرفي کړي . د یوې ژبې د مورفیمونو د معلومولو او بېلولو په وخت کي باید د الاندي ټکي په نظر کي ونیول سي :

مورفیم له سېلاب سره کومه رابطه نلري . یعني کله کله یو مورفیم څو سېلابه وي او ځینې وخت یو سېلاب څو مورفیمه لري . مګر داسي هم ډېر پېښیږي چه یو مورفیم یو سېلاب وي . مثلاً (کندهار = Kandahār) یو مورفیم دی چه دري سېلابه لري . (ځم = dzam) یو سېلاب دی چه دوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مورفیمه (dz + am) لري. (لاس = lās) یو مورفیم دی او یو سیلاب لري.
د مورفیمونو او فونیمونو شمیر هم یو له بله څه رابطه نه سره لري.
د مثال په توګه د (رنا = runā) په کلمه کښې (رڼ = ruṇ) چه دری فونیمونه لري یو مورفیم دی او (آ = ā) چه یو فونیم دی یو مورفیم هم دی. نو یو مورفیم ممکن یوازې یو فونیم وي. یو فونیم کله کله د بېلو بېلو مورفیمونو په ډول - څرګند ید لای سي. خو کله کله هغه فونیم یوازې د یوه فونیم په حیث نه د مورفیم په ډول په ژبه کې پیښیږي. مثلاً د (نېکي = neki) او (ځي dzi) په کلموکي (i) یو فونیم دی چه په نومړو دوارو کلموکي د بېلو بېلو مورفیمونو په ډول راغلی دی. یعنی په لومړۍ کلمه کي یو ډول او په دوهمه کلمه کي بل ډول معنی لري. مګر د (ځیر = dzir) په کلمه کي بیا هغه فونیم معنی نلري او یوازې د یو فونیم په حیث راغلی دی نه د مورفیم په ډول.

کله کله محقق د ژبې د مورفیمونو د معلومولو په وخت کي له یو شمیر داسي مثالونو سره مخامخ کیږي چه په هغوی کي یو ډول صوتي واحد ونه او یو ډول معنا ګاني راغلي وي. نو محقق باید بېله غور او کافي تحقیق څخه دا نتیجه وانخلي چه نوموړي صوتي واحدونه دیو ډول معنی د موجود والي له امله او د هغوی دیوشي والي په وجه یو مورفیم وبولي. لکه چه ووایي په دې ټولو کلموکي (کوړ = Kor، کوټه = Koṭá، کږدی = Kazdáy، کلا = Kalā، کلی = Kálay) د هستوګنې د ځای معنی پرته ده، او په دې ټولو کلموکي یو صوتي واحد (ک = K) راغلی دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوځکه (ک = K) یو مورفیم دی چه د هستوګنې د ځای معنی ورکوي. دغه سبب دی چه محقق هیڅ وخت له نیمګړي ډېټا څخه مثبته نتیجه نه اخلي له نومونو کاموسره که داسې کلمې لکه (خونه = xúna، جونګړه = jongára، ښار = ṣār ...) یو ځای کړو څرګنده به شي چه (ک = K) د هستوګنې د ځای معنی نه ورکوي او مورفیم نشي بلل کېدای.

که یو مطلب په دوو بېلو ژبو کې اداشي، ممکن د مورفیمونو شمېر بې - توپیر ولري. د مثال په توګه په پښتو وایي: زه کور ته ځم = za Kor ta dzam او په انګریزي وایي: āy go hom = I go home نو موږ ګورو چه مطلب په پښتو کې په پنځه مورفیمه (za + Kor + ta + dz + am) او په انګریزي کې په درېیو مورفیمو (āy + go + hom) سره اداشوی دی. نو که موږ وغواړو چه د انګریزي ژبې د نوموړې خبرې مورفیمونه د پښتو د ترجمې له مخې معلوم کړو باید په دې فکر کې ونسو چه څکه چه په پښتو کې نوموړې خبره پنځه مورفیمه لري نو په انګریزي کې هم باید پنځه مورفیمه ولري. بلکه زموږ تحقیق باید د حقایقو پر اساس بنا وي او څکه چه د انګریزي ژبې مورفیمونه معلوموو نو د انګریزي ژبې خپل ساختمان باید په نظر کې ونیسو نه دا چه د پښتو ژبې د ساختمان په اساس د انګریزي ژبې ساختمان فرض کړو.

د یوې ژبې په مورفیمي تجزیه کې موږ باید ښیار و باسو چه د هغې ژبې - ساختمان په هغه ډېټا کې چه موږ یې په لاس کې لرو په داسې کوچنیو ټوټو سره تجزیه کړو چه نوموړې هره ټوټه یوازې یو مورفیم وي. او دا

تجزیه موږ د شکلونو د پرتله کولو او مقایسه کولو په ترځ کې کولای
شو . که دا کار موږ په بریالیتوب سره سرته ورسوو نو ټول هغه مور
فیمونه به چه په ډېټا کې موجود دي لاس ته راسي . د مثال په توګه په -
لاندې ډول د پشه‌یي ژبې د هغې لهجې دیوې لنډې ډېټا مورفیمي تجزیه
کوو چه د "نوږ درې" په "پنجوقلعه کې خلک خبرې په کوي:

1 . ɛ́loamā́gošíŋše	دا زموږ کوږ دی.	4. ɛ́lodār	داغږ.
2 . ɛ́loamā́bāgše	دا زموږ باغ دی.	5. búbakā́rgošíŋ	ډېر ښه کوږ.
3 . amā́gošíŋ	زموږ کوږ.	6. pašayibúbakā́rjábše	(پشه‌یي ډېره ښه ژبه ده)
7. ɛ́lobakā́rbāgše	دا ښه باغ دی		

که د لومړۍ او دوهمې خبرې معناوې سره پرتله کړو
د دواړو خبرو معناوې نوږ سره یوشی دي او یوازې په (کوږ) او (باغ) کې
توپیر سره لري . د نوموړو خبرو په پشه‌یي شکلونو کې کوم توپیر چه راغلی
دی هغه یوازې د gošíŋ او bāg په ټوټو کې دی . نو کوم معنی لرونکې
او ګرامري ټوټې چه موږ د نوموړو دوو خبرو د مقایسې له مخې سره بېلولای
شو یوه د gošíŋ او بله د bāg ټوټه ده چه لومړۍ ټوټه د (کوږ) او دوهمه
ټوټه د (باغ) معنی ورکوي . په دریمه خبره کې یوه د gošíŋ ټوټه راغلې
ده چه د مخه یې موږ معنی لاس ته راوستلې ده چه و (کوږ) ته وایي او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوموړي خبري په معنی کي هم دغه مطلب موجود دی . د نوموړي خبري پاته برخه ama ده چه د دغي خبري د معنی له مخي څرګندیږي چه د (نموږ) معنی ورکوي . که لوموړۍ او شلوړمه خبره سره پرتله کړو ـ څرګنده به سي چه د نوموړو خبرو په معنی کي یوازي یو مطلب ملګرړ راغلی دی چه هغه د (دا) مطلب دی او د نوموړو دوو خبرو په پښه یي شکلونو کي هم یوازي یوه توته مکرره راغلې ده چه هغه د ēlo توته ده . نو د نوموړو دوو خبرو له پرتلې څخه دا څرګندیږي چه ēlo او (دا) سره یوشي دي او هرکله چه په شلوړمه خبره کي موږ ته دا څرګنده سوه چه د ēlo توته د (دا) معنی لري نو دا هم باید ومنل سي چه په نوموړې خبره کي د پښه یي خبري پاته توته (dār) د نوموړي خبري د پاته سوي معنی (غر) سره یوشی ده . او س بیرته ولوموړۍ خبري ته راځو . په لوموړۍ خبره کي د نورو توتو شکلونو معناوي لاس ته راغلي دي او یوازي د پښه یي په خوا کي (še) او د پښتو ترجمې په خوا کي (دی) پاته دی چه طبعاً دا دواړه سره یوشی دي . یعنی (še) د (دی) معنی ورکوي .

په پنځمه خبره کي gošiŋ موږ ته معلوم سو چه د (کور) معنی ورکوي . په دې ډول پاته توته (búbakár) د (دبر - بنه) په معنی پاتیږي . که دغه توته په (وومه خبره کي وپلټو، څرګنده به سي چه نوموړې توته یو واحد موږفیم نه دی . ځکه چه د هغې یوه برخه (bakár) د (بنه) په معنی راغلې ده او بله برخه یې (bú) یو بل

مورفیم دی چه په څرګند ډول د (ډېر) معنی وړکوي. په شپږمه خبره کي نور تول مورفیمونه موږ ته معلوم دي او کوم شی چه پاته دی هغه د پشه‌یي په خواکي د jáb توته او د پښتو ترجمې په خواکي د (ژبه) مفهوم دی چه دا دواړه هم طبعاً باید یوشی وبلل سي. یعني jáb د ژبي معنی لري
په پورتني ډول موږ وکولای سوای چه تولي معنی لرونکي توتي چي په نوموړي ډېټاکي راغلي دي د هغوی له معنا ګانو سره لاس ته راولو. د دغي لنډي ډېټاله څخي د شکلونو د پرتله کولو او مقایسه کولو په ترڅ کي موږ دا هم څرګنده کړه چه نوموړي توتې واحد مورفیمونه دي.
د نوموړو مورفیمونو لست په لاندي ډول سره ترتیبولای سو:

élo	دا	dār	غر
amā́	زموږ	bú	ډېر
gošíŋ	کور	bakā́r	ښه
še	دئ	jáb	ژبه
bāg	باغ	pašayí	پشه‌یي

د یوې ژبي د مورفیمونو د معلومولو له پاره کافي مواد اوکره کتنه ضروري ده. ځکه چه په لږ و موادو کي ځیني وخت محقق د مورفیم حقیقي بڼه نسي پېژندلای. نو د پاره د دې چه ډېر کوچني معنی لرونکي صوتي واحد ونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخپل حقیقي شکل او بڼه سره پیدا کړای سي محقق باید هغوی په ډول ډول او بېلو بېلو خبرو کي ترغوږ لاندي و نیسي او د هغوی د صحیحي اندازي په باره کي خپل ځان داډه کړي . دادی اوس د عبري ژبي دلاندني ډېټاد مورفیمي تجزیې په ترڅ کي پر دې مطلب باندي رڼا اچوو :

1.	šamartihū	مـادی وساته	5.	šamarnūhā	موږ دا وساتله
2.	šamartihā	ما دا وساتله	6.	šamarnūkā	موږ تاسي وساتلاست
3.	šamartikā	ما تاسي وساتلاست	7.	qataltihū	مـا دی و واژه
4.	šamarnūhū	موږ دی وساته	8.	qatalnūhū	موږ دی وواژه

په لومړۍ او دوهم خبره کي د معنی تو پیر یوازي په (دی) او (دا) کي راغلی دی . یعني د نومو ړو دواړو خبرو معنی یوشی ده یوازي د ومره فرق لري چه په لومړۍ خبره کي غایب مذکر او په دوهم خبره کي غایب مؤنث یاد سوی دی . عبري خبري هم د واړه نو ړکټ مټ یوشی دي یوازي د لومړۍ خبري په پای کي ū او د دوهم مثال په پای کي ā راغلی دی نو په سرسري نظر که سړی وکوري ممکن دا نتیجه واخلي چه (ū) یو مورفیم دی چه د (دی) یعنی غایب مذکر او (ā) یو بل مورفیم دی چه د (دا) یعنی غایب مؤنث معنی ورکوي . خوکه د ړیمه خبره هم ورسره یوځای کړو څرګندیږي چه (šamartt) په دړو واړو خبرو کي مشترک

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلی دی او کوم شی چه په دری وسرو خبرو کي توپیر لري هغه د - hū ، hā ، او Kā توري دي. ځکه چه د نوموړو درو خبرو نوره معنی یوشی ده او یوازي په درو ضمیرونو کي توپیر سره لري. نو اوس باید دا نتیجه ځني واخلو چه نوموړي دری توري دری مورفیمونه دي چه د- نوموړو درو ضمیرونو له پاره راغلي دي یعني hū د (دی)، hā د (دا) او Kā د (تاسي) معنی ورکوي.

که ځلرمه، پنځمه او شپږمه خبره هم ورسره یوځای کړو او له نوموړو شپږو برخو څخه هغه مورفیمونه چه دمخه موږ معلوم کړل (hū . hā . او Kā) وباسو په پاتو برخوکي šamar په ټولو خبروکي مشترک راغلی دی یوازي په کوم ځای کي چه د مفرد متکلم ضمیر (زه) راغلی دی هلته (tī) او په کوم ځای کي چه د جمع متکلم ضمیر (موږ) راغلی دی هلته (nū) ورسره یوځای سوی دی. نو ځکه دا نتیجه اخلو چه (tī) یو مورفیم دی چه د مفرد متکلم (زه) معنی لري او (nū) یو مورفیم دی چه د جمع متکلم (موږ) معنی ورکوي.

که اوومه او اتمه خبره هم له نوموړو خبرو سره یو ځای کړو، کومه ټوټه چه نا آشنا په نظر راځي هغه د (qatal) ټوټه ده. د نوموړو دوو خبرو په معنی کي چه کوم شی موږ ته نوی په لاس راغلی دی هغه د (وواژه) مطلب دی. ځکه چه د دغه نوي مطلب له پاره یوه نوې ټوټه (qatal) په لاس کیږو نو دا نتیجه اخیستلای سو چه (qatal) یوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

توته ده چه د (وواژه) معنی ورکوي .

که تولي خبري له سره تر پایه وگورو ، بیله (وسانه) څخه نور د تولو معنا وو له پاره مو ، مورفیمونه یا معنی لرونکي توټې پیدا کړي دي ، او دا ښو په هغه موادو کي چه موږ تر څېړني لاندي نیولي دي یوه توټه (šamar) پاته ده . ځکه چه په یوه خواکي د (وسانه) مطلب او په بله خوا کي د (šamar) توټه لرو نو څرګندیږي چه (šamar) یوه معنی لرونکې توټه ده چه د (وسانه) معنی ورکوي . بل دا چه که لومړۍ او ځلرمه خبره له اوومي او اتمي خبري سره مقایسه کړو څرګنده به سي چه په نومورو خبرو کي په کوم ځای کي چه (وسانه) راغلی دی هلته د (šamar) او په کوم ځای کي چه (وواژه) راغلی دی هلته د (qatal) توټه راغلې ده چه دا هم پردې باندي دلالت کوي چه د (šamar) توټه د (وسانه) په معنی سره پېښیږي . د نومورو خبرو د مورفیمونو لست په لاندي ډول سره ترتیبولای سو:

šamar — وسانه		hā — دا	
ti — زه		Kā — تاسي[1]	
hū — دی		nū — موږ	
qatal — وواژه			

(1) : تاسي د احترام له پاره راغلی دی . اصلاً Kā د مفرد مخاطب له پاره راځي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیوې ژبې د مورفیمونو د معلومولو په وخت کې باید د مورفیمونو الومورفونه هم په نظر کې ونیسو، او که کوم مورفیم بېل بېل الومورفونه ولري هغوی هم باید معلوم کړو او د هغوی د استعمال مشخص ځایونه وښیو. د ادې او س به د مثال په توګه په لاندې ډول د (زپوتیک zapotec) د ژبې دیوې لنډې ډېټا مورفیمي تجزیه وکړو او وبه ګورو چه ځینو مورفیمونو الومورفونه درلودل هغه به هم معلوم کړو او د هغوی د استعمال مشخص ځایونه به وښیو. د زپوتیک ژبه په مکسیکو کې ویله کیږي.

1.	reKabizaˀ	زه جواب ورکوم (استمراري حال)
2.	rudibicizaˀ	» زه وچوم
3.	rugalazaˀ	» زه اورلګوم
4.	riKiazaˀ	» زه کښم
5.	eKabi	جواب ورکول
6.	riduwazaˀ	زه ژوندکوم (استمراري حال)
7.	rikuwazaˀ	» زه ساتم
8.	duwazaˀ	زه ژوندکوم
9.	ruˀnazaˀ	زه غورځوم (استمراري حال)
10.	Ki	بریوال
11.	raˀazaˀ	زه ځم (استمراري حال)
12.	udibici	وچول
13.	duwa	ژوند کول
14.	ritazaˀ	زه اخلم (استمراري حال)
15.	riKizaˀ	زه مینځم (استمراري حال)

نوموړې ډېټا که سر تر پایه پورې په یوه نظر سره وګورو، درې ډوله مورفیمونه پکښې راغلي دي: تنه، واحد متکلم، ضمیر او استمراري حال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په (1، 2، 3، 4، 6، 7، 9، 11، 14 او 15) مادو کې د مورفیمونو نوموړي د ړې سره د ولونه راغلي دي. په (5، 10، 12 او 13) مادو کې یوازې تنې او په اتمه ماده کې تنه او د واحد متکلم ضمیر راغلی دی. که (6، 7 او 13) مادې سره پرتله کړو څرګنده به شي چه (duwa) تنه، (za²) واحد متکلم ضمیر او (ri) استمراري حال ښيي. دغه رنګه په ټولو هغو موادو کې چه (زه) راغلی دی ـ هلته (za²) هم راغلی دی. له دې څخه څرګندیږي چه (za²) د (زه) په معنی دی. که دوهمه او دوولسمه ماده سره پرتله کړو څرګنده به سي چه (udibici) تنه ده چه د (وچولو) معنی لري، (za²) د (زه) معنی ورکوي او کوم صوتي واحد چه د استمراري حال معنی لري هغه د (ر) صوتي واحد دی. ځکه چه (ri) او (ر) دواړه د استمراري حال معنی ورکوي نو څرګنده ده چه نوموړي دواړه صوتي واحدونه د یوه مورفیم الومورفونه دي. د دې دپاره چه په ښه توګه څرګنده سي چه نوموړي صوتي واحدونه الومورفونه دي نو ښایي چه د هغوی مشخص استعمال هم پیدا کړو. په نوموړو موادو کې که په غور سره وکوړو څرګنده به سي چه (ri) تل تر کانسونینټ او (ر) تل تر واول د مخه راځي او یو د بل پر ځای باندي هیڅکله نه واقع کیږي. نو ځکه موږ دا دواړه صوتي واحدونه د یوه مورفیم الومورفونه بولو. هغه مورفیمونه چه په نوموړې ډېټا کې راغلي دي په لاندي ډول سره ښوولای سو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

1.	r ~ ri[1]	استمراری حال	7.	duwa	ژوندکول
2.	za'	زه	8.	Kuwa	ساتل
3.	eKabi	جواب ورکول	9.	u'na	غوښتل
4.	udibici	وچول	10.	Ki	پریول
5.	ugala	اورلگول	11.	a'a	تلل
6.	Kia	کښینول	12.	'a	اخیستل

کله کله د مورفیمونو د الومورفونو د استعمال مشخص ځایونه د هغه محیط له مخې چه نوموړي الومورفونه پکښې واقع سوي وي نه څرګندیږی . په داسی حال کی بنایي چه ټول هغه ځایونه و ښودل سي چه نوموړي مغایر شکلونه پکښې واقع کیږي . د مثال په توګه د مکسیکو د یوې بلې ژبې چه هیواوې (Huave) نومیږي ردې لاندې دېتا مورفیمي تجزیه کوو :

1. andiomáac	مو پریښله کوو	2. ačiatíac	موږ خیرو
3. imboláac	موږ بایریږو	4. ahiráac	موږ لرو
5. ačičíac	موږ څښښو	6. ahačiác	موږ ورکوو

(۱) د غږ د ول علامه (~) دیوه مورفیم د الومورفونو د ښودلو په غرض د نوموړي مورفیم د الومورفونو ترمنځ راځي (د دغه مبحث پای وګوری).

(c) ketabton.com: The Digital Library

7. andoKáoc	موږ کبان نیسو	8. ianáac	موږ ځنی راځو
9. acohóoc	موږ لوبې کوو	10. uwíac	موږ پوړ اخلو
11. aKoočíac	موږ پرېکوو	12. auwáac	موږ وځو
13. andoK	کبان نیول	14. anǰialáac	موږ میده کوو (په مېچن یا د ږمنځ نوبل)
15. ašomáac	موږ پیدا کوو		

نوټ : پرته له دیارلسمي مادې څخه چه یو موږ فهیم دی ، په نورو ټولو خبرو کې دوه دوه موږ فهیمونه راغلي دي.

که په نوموړې دېتاکې په غوږ سره وګورو په هره ماده کې یو متکلم ضمیر او یو فعل راغلی دی . که د دېمه اود وولسمه ماده سره مقایسه کړو ، څرګنده به سي چه په دواړو کې یو مشترک صوتي واحد (áac) راغلی دی او د نوموړو مادو په ترجمه کې موږ یو مشترک مطلب (موږ) لرو. نو ځکه د دغې دېتاله څخه نوموړی مشترک صوتي واحد (áac) د (موږ) معنی ورکوي . او که په نورو هغو ځایو کې چه نوموړی صوتي واحد راغلی دی وګورو هم دغه نتیجه واثبات ته رسیږي . یعنې هر ځای چه (áac) راغلی دی په پښتو ترجمه کې (موږ) راغلی دی . په شپږمه او لسمه ماده کې یو بل صوتي واحد (íac) مشترک واقع سوی دی چه د دغو مادو په ترجمه کې یو مشترک مطلب (موږ) راغلی دی . نوموړی صوتي واحد هم د (موږ) په معنی سره بېلولای سو . دغه رنګه که اوومه او دیارلسمه ماده سره

پرتله کړو څرګنده به سي چه (óoc) هم د (موږ) معنی ورکوی. نو په نوموړې ژبه کي دړې صوتي واحدونه دلاحقې په توګه د (موږ) له پاره راغلي دي چه دړې سره دیوه مورفیم الومورفونه بلل کیږي. دغه موږ ته ویل سوي وه چه پرته له دیالسمي مادې څخه په هره ماده کي دوه مورفیمونه راغلي دي. ځکه چه په نوموړې هره ماده کي د جمع متکلم د مورفیم الومورف راغلی دی نو د هري مادې پاته برخه له هغه فعل سره مساوي ده چه وموږ ته دهغې مادې په ترجمه کي راکړه سوی دی. د نوموړي ژبه مورفیمونه په لاندې ډول سره ښلولای سو :

1. -áac ~ -íac ~ -óoc	موږ	2. andiom	هیله کول
3. imbol	بېړېدل	4. ahir	دړلول
5. ačič	ځبېښل	6. ahač	ورکول
7. andoK	کبان نیول	8. ian	راتګ
9. acoh	لوبه کول	10. uw	پوړول
11. akooč	پرې کول	12. auw	وتل
13. anǰial	مینه کول	14. ašom	پیلکول
15. ačiat	خیرل		

د جمع متکلم د مورفیم دالومورفونو داستعمال مشخص ځایونه د نوموړي ژبه اله مخې نه معلومیږي. نو ځکه ددې د پاره چه د هغوی د استعمال

مشخص ځالونه وښوول سي يوازنۍ لاره داده چه د هر الومورف سره د ټولو هغو شکلونو لست واخيستل سي چه له هغه الومورف سره واقع کيږي. د الستونه په لاندي ډول سره ترتيبولاى سو :

_áac :		_íac :		_óoc :	
andiom_	هيله کول	ačiat_	خيرل	andok_	کبانيول
imbol_	بېرول	ačič_	څبيښل	acoh_	لوبدکول
ahir_	درلوول	ahač_	ورکول		
ian_	راتګ	uw_	پورول		
auw_	وتل	akooč_	پرې کول		
anǰial_	ميده کول				
ašom_	پيداکول				

خو په داسي مواقعو کي د پاره د دې چه زموږ په کار کي اسانتيا پېښه سي ، ډېره ښه لاره داده چه لومړی له iác_ او óoc_ سره د هغو شکلونو لست ترتيب کړو چه له نومو ړو دوو الومورفونو سره واقع کيږي او وروسته وو وايو چه نور ټول شکلونه له áac_ سره واقع کيږي. د دلته مطلب صرف دادی چه په دغه ډول لستونو کي سړی وداې ته نه مجبوريږي چه ټول شکلونه وليکي او په دې لحاظ يوه اقتصادي لاره ده.

ددې دپاره چه د مورفیمونو رابطه یوله بله سره وښوول
سي نو په پورتنۍ مورفیمي تجزیه کي دځینو مورفیمونو سره د رابطي وره
لیکه (–) راغلې ده . هغه شکل چه همېشه د کوم ترکیب په سر کي راځي ،
نوموړي وړه لیکه تر هغه شکل وروسته ایښوول کیږي . هغه شکل چه
همېشه د کوم ترکیب په پای کي واقع کیږي نوموړې لیکه تر هغه شکل
دمخه راځي . که وغواړو چه دکوم مورفیم بېل بېل الومورفونه وښیو نو باید
د نوموړو الومورفونو ترمنځ یوه کږه ونړه لیکه کښېږدو .

لهجوي اطلس

هر کله چه دوه کسه په یوه ژبه خبري سره کوي
که سړي په ډېر غور ورته غوږ سي ، د دوی په خبرو کي توپیر موجود
وي . او هماغه یوه موضوع یو سړی په یو ډول او بل سړی په بل ډول کلمو
کي اداکوي . ممکن یو سړی په خپلو خبرو کي داسي کلمې استعمال کړي چه
د هغه بل سړي د کلمو په پانګه کي نوي ، یا یې زده وي خو د هغوی د استعمالولو
سره عادت ونلري . دغه ډول دیوې کورنۍ لهجه وبلي کورنۍ ته څه
ناڅه توپیر لري . په یوه ټولنه کي بېل بېل اجتماعي ګروپونه لکه خواران

او بډایان ، مړیان او خپلواک وګړي ، تعلیم یافته او بې تعلیمه خلک په خپل منځ کې د لهجې اختلاف لري . تردې چه ځینې وخت داسې پېښېږي چه د یوه اجتماعي ګروپ غړي د بل اجتماعي ګروپ غړي په خبره که څه هم د واړه د یوې ژبې ویونکي وي خو د لهجې د توپیر په وجه ښه نه پوهېږي . د نرو او ښځو لهجه هم توپیر سره لري . د زلمیانو او زړو په وینا وو کې هم ځینې وخت توپیر لیدل کېږي . مثلاً د افریقا په ډېرو ښارو کې زلمیان له اکثرو هغو مذهبي اصطلاح ګانو سره چه د دوی پلرونه او میندې په پوهېږي آشنائي نلري . دا توپیر په هغو ځایونو کې ډېر لیدل کېږي چه زوړ کلچر په چټکتیا سره د بدلون په حالت کې وي . هغه خلک چه هر وخت په نږدې تماس کې وي یا په یوه کلي یا یوه ښار کې ژوند کوي او په همغه یوه اجتماعي یا اقتصادي ډله پورې اړه لري ژبه تقریباً په یوه ډول سره استعمالوي . مګر هغه کسان چه په ندرت سره یا لې ښځي موقع نوې مېنډلې چه یو له بله سره په تماس کې سې او خبرې اترې سره وکړي ، په خبرو کې یې زیات توپیر لیدل کېږي . د مثال په توګه د برتانیې علمي انګریزي ژبه په لندن او مانچسټر کې ډېر ورته والی سره لري . خو د نورو ښارونو په شا او خوا کې محلي لهجې یو له بله ډېر توپیر سره لري . د جغرافیائي موقعیت په اساس ممکن د یوې ژبې ویونکي په خپلو خبرو او وینا وو کې څرګند اختلافونه او توپیرونه ولري . دا توپیرونه په عمومي ډول په آوازونو ، شکلونو ، د شکلونو په ترتیب ، کلمو او معنی ګانو کې لیدل کېږي د مثال په توګه د کندهار د لهجې د (ښ) او (ښ) آوازونه د ننګرهار او په

ځینونورو لهجوکي په (گ) او (خ) سره اداکیږي. په کندهار کي و (چوپان) ته (شپون) او (موټروان) ته (موټروان) وایي؛ مګر په ځینو نورو لهجوکي نوموړي کلمي په (شپین) او (مبټریان) سره تلفظ کیږي.

یوه ورځ له کندهار څخه کابل ته په موټر کي تلم. موټروان او کلینر د واړه ډیکتیا وو. پر لاری د موټر په ماشین کي څه خرابي پیښه سوه. کلینر ورکښته سو پر ماشین یې کار شروع کړ. موټروان په سیټ کي ناست ؤ او وکلینر ته یې ور غږ کړل: "چکیش کیږده چکي روخله" که موټروان د کندهار په پښتو خبري کولای نو به یې ورته ویلي وای: "چکُش کښېږده چاکو را واخله".

په ځینو لهجوکي وایي (سړی دئ = saray day) او په ځینو لهجوکي وایي (سړی دی = saray day) مګر په ځینو لهجوکي وایي (سړی ده = saray da). په کندهار کي (ګوګرد) ته (اورلګیت یا - اولګیت) وایي، او (ګرګ) ته (شرمښ) وایي، او (ډنګر) د لاغر په معنی استعمالوي؛ مګر په ځینو نورو لهجوکي (ګوګرد) ته (کوګړ) او (ګرګ) ته (لبوه) وایي او (ډنګر) د (غوالي) په معنی استعمالوي.

که موږ وغواړو چه دیوې ژبي بېلي بېلي لهجې او د هغوی توپیرونه په صحیح ډول سره وښوولای سو، نو د هري لهجې په باره کي د ژبپوهني له اصولو سره سم پوره تحقیقات کوو؛ او هغه مواد چه د هغوی په واسطه موږ د نوموړي ژبي بېلي بېلي لهجې او د هغوی توپیرونه

وشو ولاړ سو د ژبپوهنې د علمي اساساتو له مخې راغونډ وو. دغه مواد چه را ټول سول او د خپرولو له پاره آماده سول موږ کولای سو چه په بېلو طریقو سره هغه نشر کړو: یوه طریقه داده چه د یوه کاغذ پر مخ باندې د هر جواب ورکوونکي (informant) خبرې په بېلو بېلو عمودي ستونو کې په داسې ډول سره راولو چه د ټولو جواب ورکوونکو هغه جوابونه چه د یوې موضوع په باره کې یې ورکړي دي څنګ پر څنګ پر یوه افقي لیکه باندې واقع سي، خو په دې توګه موږ و کولای سو چه نوموړي جوابونه یو له بله سره پرتله کړو. بله طریقه داده چه نوموړي جوابونه د نقشو په توګه په داسې ډول سره وښیو چه په هغه کې د هر جواب ورکوونکي جواب د هغه جواب ورکوونکي د هستوګنې په ځای کې واقع سي. دغه دوهمه طریقه یوه غوره طریقه ده. ځکه چه د دغسې نقشو یوه مجموعه موږ ته موقع راکوي چه د یوې ژبې د بېلو بېلو عناصرو د استعمال مشخص ځایونه په نوموړو نقشو کې د مقایسه کولو په ترڅ کې پیدا او مقایسه یې کړو او په یوه نظر سره په اسانه توګه له نوموړو نقشو څخه خپل مطلب لاس ته راولو. د دغسې نقشو مجموعه چه په هغو کې د یوې ژبې د بېلو بېلو لهجو د غسې او داسې نورو توپیرونه ښوول سوي وي د ژبپوهنې په اصطلاح لهجوي اطلس (dialect atlas) بلل کېږي.

کوم سړی چه د ژبې تحقیق کوي و هغه ته محقق (Field worker) وایي. جیلیرون (Gillieron) چه د سویس

يو ډېر نامتو ژبپوهاند دی وايي چه محقق بايد يو سړی وي . يعني ديوې ژبې ټولې لهجې بايي چه ديوه سړي په واسطه ثبتې سي . مګر جود (Jud) او جې برګ (Jaberg) چه دواړه دده شاګردان وو دايتاليې او سويس د ژبپوهنې او نژادپوهنې (Ethnology) داطلس په ترتيبولو کې يې له دوو تنو څخه کار اخيستی دی .

محقق بايي چه د لهجې په محل کې کار وکړي او د جواب ورکوونکي جوابونه په خپله بايد وليکي . ډېټا (هغه مواد چه د ژبې د لهجو د تحقيق له پاره راغونډېږي) بايي چه د خبرو د عادي سرعت له مخې ثبت سي چه طبيعي وي نه د ورو او غيرطبيعي خبرو په موقع کې . د خبرو په ثبتولو کې به ډېر تشويش نکوي . يعني هر کله چه محقق ډاډه سي چه آوازونه يې په صحيح ډول سره اورېدلي دي نو وروسته دي د هغوی په ثبتولو کې اقدام وکړي . محقق بايد له جواب ورکوونکي څخه داغوښتنه ونکړي چه يو توری تر دري يا څلور واره زيات تکرار کړي . بلکه اکثره محققين ولومړي تلفظ ته اهميت ورکوي او که کوم اشتباه ورته پېښه سي هغه په نورو مثالونو خبرو کې رفع کوي . محقق بايد داکوښښ ونکړي چه د ژبې ټول مواد هرو- مرو تر عمومي قواعدو لاندې راولي . ځکه چه په يوه ژبه کې بې قاعده او غيرمنظم شيان د ژبې يوه مهمه برخه تشکيلوي او د باقاعده شيانو په څېر اهميت لري . نو د دې لامله هره برخه بايد کټ مټ په هغه ډول سره ثبت سي چه په ژبه کې موجود وي او د هيڅ شي له ثبتولو څخه بايد سترګې پټې نسي . څجونه او فشارونه په

اکثرو ژبو کې د کلمو او جملو و معنی ته تغییر ورکوي. لکه د (غوټه، پرته، کښېنستم) په کلمو کې که پر لومړي سېلابونو باندې زور واقع سي یوه معنی ورکوي، او که دپای پر سېلابونو باندې زور راسي بله معنی ورکوي. دغه رنګه د (زه په پوهنځي کې له ده سره ګرامر وایم) په جمله کې پر ځلورو برخو باندې موږ فشار راوستلای سو. پر هره برخه چه فشار راولو د جملې معنی څه توپیر پیدا کوي. یعني که پر (زه) باندې فشار راولو دا معنی ورکوي چه بېله ما څخه بل څوک له ده سره په پوهنځي کې ګرامر نه وایي یا ممکن دا معنی ورکړي چه بېله ما څخه دي بل څوک له ده سره په پوهنځي کې ګرامر نه وایي. که پر (پوهنځي) باندې فشار راولو دا معنی ورکوي چه زه له ده سره په پوهنځي کې ګرامر وایم او بل ځای یې نه ورسره وایم. که پر (ده) باندې فشار راولو دا معنی ورکوي چه له بل چا سره زه په پوهنځي کې ګرامر نه وایم بلکه یوازې له ده سره یې وایم. او که پر (ګرامر) باندې فشار راسي بیا دا مطلب ځني اخیستل کېږي چه بېله ګرامر څخه کوم بل مضمون له ده سره په پوهنځي کې نه وایم. نو ځکه د تحقیق په وخت کې محقق بنایي چه د ژبې خجونه او فشارونه هم ثبت کړي څو په دې برخه کې هم د لوېې ژبې د لهجو توپیر او ورته والی څرګند سي.

په هغه سیمه کې چه محقق د ژبې د لهجو تحقیق کوي لومړی باید د نوموړي سیمې یوه جغرافیایي سروې وکړي څو په دې توګه څه عمومي او ابتدایي معلومات د هغو بېلو بېلو سیمو په باره کې لاس ته راولي

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

چه په هغوی کي د ژبي داستعمال توپیر ونه موجود وي . وروسته ترهغه محقق باید دوه کاره وکړي : یوداچه د هغوجغرافیائي سیمو یولست ترتیب کړي چه په هغوی کي د ژبي هغه عناصر چه یوله بله توپیر سره لري وروسته په غوږ سره وکتل سي . بل داچه د هغو عناصرولست ترتیب کړي چه په نورو سیمو کي باید د هغوی تحقیق وسي . دغه دوهم لست چه دیولړ پوښتنو څخه مرکب دی دیوه پوښتنلیک (questionnaire) شکل غوره کوي . هغه پوښتني چه دیوه پوښتنلیک په توګه ترتیبیږي بنائي چه یوله بله سره رابطه ولري . یعني که له جواب ورکوونکي څخه لومړی دا پوښتنه وکړو چه تاسي وپلار ته څه وایاست، دوهم پوښتنه مو باید داوي چه تاسي مور ته څه وایاست او وروسته پسی دخور، ورور ، وبل ره او داسي نورې پوښتني وکړو او هر ګړی وموضوع ته بنائي چه تغییر ورنکړو .

نوموړي لستونه چه ترتیب سول بیانو محقق په نوموړو سیمو کي سفر کوي او په هره هغه سیمه کي چه ده د مخه د تحقیق کولو لپاره ټاکلي ده توقف کوي . په هغه ځای کي مناسب جواب ورکوونکي (informants) پیدا کوي او د هر جواب ورکوونکي څخه یو پوښتنلیک تهیه کوي . په عمومي ډول په یوه سیمه کي دوه جواب ورکوونکي انتخابیږي او نوموړي خلک بنائي چه داسي کسان وي چه له کوچنیوالي څخه په هغه ځای کي لوی سوي وي او هغه مواد چه محقق یې په دغه سیمه کي راغونډوي د نوموړي ټولي سیمي د خلکو د ژبي نماینده ګي وکړي . محقق باید د نوموړو موادو د راغونډولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښته ولیکي . د جواب ورکوونکي په انتخابولو کي د محقق ډېر غور لازم دی. کوم څوک چه پوښتنه ځني کیږي د هغه نوم، د هستوګنې ځای ، د هستوګنې د ځای بدلون ، په نورو ژبو کي دده معلومات ، سن او داسي نور معلومات چه د ژبي په بدلون کي برخه لري باید ولیکل سي . د جواب ورکوونکي عمر باید تر شپاړسو کالو زیات وي . ځکه چه بېله جزوي استثنا آتو څخه هغه څوک چه عمر یې تر شپاړسو کالو لږ وي په ژبه کي پوره تجربه او معلومات نلري . په عمومي ډول نر ته د جواب ورکوونکي په حیث تر ښځي ترجیح ورکوله کیږي . ځکه چه نر نسبت و ښځي ته په ټولنه کي په عمومي ډول له خلکو سره ډېر تماس لري . د جواب ورکوونکي فکري ذکاوت د ژبي په تحقیق کي ډېر اهمیت لري ، او هر څومره چه په ژبه کي ډېر معلومات ولري هغومره ښه نتیجه ولاس ته راځي . د جواب ورکوونکي خوله او غاښونه باید نواقص ونلري . ځکه چه که یې غاښونه وتلي وي یا یې مثلاً ژبه کوم عیب ولري ، ممکن د ژبي آوازونه په صحیح ډول سره ادا نکړای سي . که یو محقق وغواړي چه صحیح مواد او سم ډېټا لاس ته راولي نو بنایي چه د جواب ورکوونکي ټول اوضاع او خواص مطالعه کړي او د هغه په خوی او بوی ځان پوه کړي . ځکه صحیح او د داد ور جوابونه هغه وخت محقق له جواب ورکوونکي څخه اخیستلای سي چه دوی یو له بل سره سره وپېژني او یو د بل په خوی او بوی سره بلد سي . محقق باید په دې عقیده وي چه جواب ورکوونکی همیشه صحیح جوابونه ورکوي . نو ځکه دی باید له جواب ورکوونکي سره مباحثه ونکړي . که څه هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله کله جواب ورکوونکی ممکن غلط جواب ورکړي خو محقق باید دلیلونه ورسره ونه وایي. ځکه تجربې ثابته کړې ده چه له جواب ورکوونکي سره دلیلونه ویل ګټه نلري او محقق کولای سي چه داسي مشکلات د خپلي ډېرو په نورو محتویاتو کي حل کړي. محقق باید د جواب ورکوونکي په مرسته او سره ونه خپل تلفظ صحیح کړي. کوم آواز یا کومه کلمه یا خبره چه محقق د هغه په تلفظ کي اشتباه ولري په جواب ورکوونکي پسی دې څو واره تکرار کړي څو صحیح تلفظ یې زده کړي او جواب ورکوونکي هم د هغه د صحت تصدیق وکړي. له جواب ورکوونکي څخه بنایي چه د ژبي په باره کي علمي پوښتني ونسي مثلاً دا باید ځني ونه پوښتل سي چه ولی د (ما احمد ولید) پر ځای (زه احمد ولید) یا د (زه احمد وینم) پر ځای (ما احمد وینم) نسو ویلای. د داسي پوښتنو جوابونه باید وروسته تر هغه چه مواد راغونډ سول او ډېر ترتیب سوه له ډېره څخه واخیستل سي. د تحقیق په وخت کي دې د جواب ورکوونکي لیاقت او ذکاوت وستایل سي. له جواب ورکوونکي سره ډېر صمیمانه او دوستانه وضعیت کول د محقق د بریالیتوب سبب ګرځي. په یوه وخت کي باید ډېر کار ونسي. په عمومي ډول محقق باید په یوه وخت کي تر (۴۵) دقیقي زیات کار ونکړي. یعنی وروسته تر هرو (۴۵) دقیقو باید تفریح وسي. که محقق په ورځ کي درې واره له جواب ورکوونکي سره پنځه څلویښت دقیقي کار وکړي او نور وخت د نوموړو موادو په مطالعه او د ځینو ریښو او پیوندونو (affixes) په یادولو سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

تېر کړي ممکن يوه سمه او دپاره ور دېتها راغونډه او ترتيب کړي. خو د محقق له پاره لازمه ده چه د تحقيق په وخت کي د ژبي ځيني اساسي مواد لکه د کلمو ريښې، ځيني لاحقې، سابقې او دهغې ژبي داسي نور هم عناصر زده کړي.

هر کله چه ټول مواد په نوموړي ترتيب سره راغونډ سول، نو وروسته نقشې ترتيبېږي چه په هغه کي د هغو عناصر و استعمال په بېلو بېلو سيمو کي وښوول سي چه د مخه په پوښتنليک کي ترتيب سوي دي.

توماس او ايلن د امريکا د ژبپوهني نامتو پوهان دي چه د لهجوي اطلس د موادو د راغونډولو په برخه کي يې نسبتاً نوي طريقي استعمال کړي دي. چارلس ک. توماس (Charles K.Thomas) د ژبي هغه عناصر چه د ي يې د لهجود معرفي کولو له پاره ضروري بولي په جواب ورکوونکي باندي يې لولي او د ټېپ ريکارډر په ذريعه يې ټېپوي. په دې طريقه کي د ده ګټه دا ده چه دی وايي داسي چا ته اړتيا نلري چه په فونيټيکس کي د ډېري پوهي خاوندوي او نه دی ودې ته ضرورت پيدا کوي چه مجادله وکړي چه څه ډول سيمبولونه او علامې دڅه ډول آواز ونوله پاره بايد استعمال سي. که چيرې د ټېپ تخته کار وانه خيستل سي نو د ژبي مواد د تحقيق په وخت کي په ډېر دقيق ډول سره ثبتول غواړي او دا کار هغه څوک کولای سي چه په فونيټيکس کي کافي معلومات او لوړه مهارت ولري، څو د ژبي د لهجو ټول آوازونه د هغو فونيټيکي علامو او سيمبولونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره سم ولیکي چه ورته تاکل سوي دي . دغه رنګه توماس په نوموړې طریقه سره د ډېر وخلکو دخبرو نمونې په لږ وخت کي ثبتولای سي . برسېره پردې د ټېپولو په واسطه ډېر داسي فونولوجیکي خواص څرګندېږي چه حتی یوه ډېره دقیقه فونوټیکي الفبا او سیمبولونه یې هم نسي څرګند ولای . ددې طریقې یوه بله ګټه دا ده چه دعروضي خواصو (suprasegmental characteristics) یا په بل عبارت د ژبي په معنی کي د خجونوا و فشارونو د اهمیت په باره کي هم صحیح معلومات لاس ته راتلای سي .

هیرلډ ب . ایلن (Harold B. Allen) له یوې بلي طریقې څخه کار اخلي او هغه دا ده چه لومړی دجواب ورکوونکي څخه خواهش کوي چه داسي شیان لکه د هفتې ، دورځو یا د میاشتو نومونه وښیي او وروسته بیا ځیني جملې ورکوي چه خالي ځایونه ولري او هغه ډک کړي . لکه په دې جمله کي : (ددوی ... ډېرې شیدې کوي) چه جواب ورکوونکی په نوموړي خالي ځای کي هغه کلمه راوړي چه د(غوا) له پاره یې استعمالوي . خودا هم ممکنه ده چه جواب ورکوونکی د(غوا) دکلمې پرځای د (کامېښې) کلمه راوړي . نو ددې دپاره چه دجواب ورکوونکي څخه هغه کلمه لاس ته راولي چه د (غوا) له پاره یې استعمالوي داسي جملې چه دنوموړې جملې سره ورته والی ولري څو ځله تکراروي څو چه جواب ورکوونکی ودې ته مجبور سي چه په خالي ځای کي د(غوا) کلمه استعمال کړي . مثلاً داسي جملې لکه (ددوی ... لنګه سوه او ګیلګی یې راوړ) یا لکه (غوېي دیوي او ... د

شید وله پاره روزل کیږي) او داسې نور ... ټول پوښتنلیک په همدې ترتیب جواب ورکوونکی لولي او د جملو خالي ځایونه ډکوي او په همغه وخت کې د جواب ورکوونکي جوابونه ثبتیږي. د ژبې عروضي خواص د ځینو نورو هغو مخصوصو موادو څخه لاس ته راولي چه له جواب ورکوونکي څخه یې ثبت کړي وي

دلهجوي اطلس اصطلاحات

په لهجوي اطلس کې د ژبپوهني علما ځینې اصطلاحات راوړي چه دلته یې باید په لنډ ډول سره یاد وونه وسي. په دې جمله کې آیسوگلاس (isogloss) یوه ډېره مهمه اصطلاح ده چه ډېره استعمالیږي. دلهجوي اطلس په ترتیبولو کې ډېر مهم کار دادی چه د ژبې د مختلفو عناصرو د استعمال توپیر چه په بېلو بېلو سیمو کې موجود وي. وښوول سي او د هغوی ویشونه او سرحدونه وټاکل سي. هغه سرحدې لیکه چه د ژبې د یوه عنصر د استعمال توپیر په مختلفو سیمو کې وښیي آیسوگلاس بلل کیږي. ځینې آیسوگلاسونه نسبت و ځینو نورو و آیسوگلاسونو ته ډېر مهم بلل کیږي. مثلاً کوم آیسوگلاس چه دوې لویې سیمې سره بېلوي نسبت و هغو آیسوگلاسونو ته ډېر مهم بلل کیږي چه ترکلیوا و وړو وړو سیمو

په غیر منظم ډول سره تیریږي . د ژبې کوم عنصر چه په یوه محدوده سیمه
کي استعمالیږي او دغه سیمه د یوه آیسوگلاس په واسطه احاطه سوې وي وهغې
سیمې ته مرکزي سیمه (focal area) وایي . د ژبې ځیني هغه عناصر چه د
استعمال توپیر لري ممکن په پراگنده ډول سره تیت سوي وي نو ځکه آیسوگلاسونه
هم د دغسي عناصرو د استعمال د ځایونو د ښودلو په غرض یو په بل سره نوتلي
او گډوډ سره واقع سوي وي . داسي سیمي چه دغسي آیسوگلاسونه پکښی راغلي
وي گریډیډ ایریا (graded areas) یې بولي . کله کله یو زیات شمیر-
آیسوگلاسونه په یوه ځای کي سره واقع سوي وي او تقریباً پر یوه خوا باندي تللي
وي . هغه سیمه چه د آیسوگلاسونو د دغسي بنډلونو په واسطه سره بېله سوې وي
لهجوي سیمه (dialect area) یې بولي او دغسي آیسوگلاسونه چه د بېلو سیمو
په منځ کي یې یو پلن سرحد تشکیل کړی وي نسبت و یوه آیسوگلاس یا هغو آیسو-
-گلاسونو ته چه شمیر یې لږ وي د ژبې د پرتغییروند او بدلونونه ښيي او ممکن کله
کله د دغسي سیمي پر لهجه باندي یو بېل نوم کښېښوول سي .

لومړی پوښتنه چه د لهجوي جغرافیې پوهان باید و هغه ته
جواب ورکړي دا ده چه آیا دغه آیسوگلاسونه یا آیسوگلاس همیشه ځای پر ځای ولاړ
وي او که په حرکت کي وي ، او که حرکت کوي نو پر کومه خوا باندي روان وي؟
یو آیسوگلاس یا د آیسوگلاسونو یو بنډل چه د کوم داسي سد له څنگه سره تېر سوی
وي چه د خلکو په منځ کي یې رابطه او تگ راتگ قطع کړی وي په عمومي ډول د
توقف په حالت کي وي . د ژبې د کوم عنصر یا عناصرو استعمال له مرکز څخه له

(c) ketabton.com: The Digital Library

سري څخه ترسري پوري او له کلي څخه ترکلي پوري خپريږي او تر هغه وخته پوري په حرکت کي وي څو چه د کوم مانع سره مخامخ سي او ودريږي. دا مانع ممکن طبيعي وي لکه کوم غر يا کوم لوی سيند يا ممکن سياسي وي. که چيري دا دول مانع وجود ونلري نو سري بايد اغلباً دا سي نتيجه واخلي چه د ژبي نوموړي عنصر يا عناصر تل په حرکت کي دي او وهري خواته چه لار ولري هلته نفوذ کوي.

د ژبني اطلس په نقشو کي ندي وازي ليکي استعمالولای سو بلکه موږ کولای سو چه مربع گاني، مثلثونه، دايري او داسي نوري نخښي استعمال کړو. د مثال په توگه په پښتو کي د (ښ = Ṣ) آواز په ځينو ځايو کي په (ښ = Ṣ) په ځينو سيمو کي په (خ = X) او په ځينو منطقو کي په (خ = X̄) سره تلفظ کيږي. که موږ وغواړو چه د (ښ = Ṣ) نوموړي دري دوله سيمي په يوه نقشه کي وښيو، کولای سو چه په هغو ځايو کي چه (ښ = Ṣ) وايي د مربع، او په هغو سيمو کي چه (خ = X) وايي د مثلث، او په هغو مناطقو کي چه (خ = X̄) وايي د داير و علامي کښيږدو او په دي توگه د نوموړي آواز بېل بېل تلفظ په مختلفو سيمو کي د نقشي پر مخ وښيو.

کله کله د ژبي کوم عنصر يا عناصر په هماغه يوه ځای کي په بېل بېل دول سره استعماليږي چه وداسي ځايو ته انتقالي سيمه (transition area) وايي. لکه د کندهار په علاقه کي چه (کښی) او (کي)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوارِه وايي مگر په ننګرهارا و ځينونورو سيموکي (کښي) نه استعماليږي.
کله کله د ژبي ځيني عناصر نيوازي په هغو سيموکي پيدا کيږي
چه ګوښه واقع سوي وي او خلک يې له نورو سيمو سره ډېر تګ او راتګ نلري
د دغسي سيمولپارهٔ د ماجنل (marginal) يعني ڪِناري يا ګوښه اصطلاح
راوړله کيږي.

يَادُونَهْ

ژبه او ليک بايد سره بېل سي. ژبه د هغو آوازونو مجموعه ده چه تر يو خاص نظم او سيستم لاندې د انسان د صوتي غړو په واسطه ادا کيږي. مگر ليک د سيمبولونو داسي يو سيستم دى چه د دغو آوازونو د ښودلو و ترسيمولوله پاره په کاريږي. د عصري ژبپوهني له مخي و دغو رسم سوو سيمبولونو ته ژبه نسو ويلاى. نو که موږ وغواړو چه د يوې ژبي تحقيق وکړو بنايي چه خبري ترغوږ او کتني لاندې ونيسو نه ليک؛ خصوصاً په پښتو او د ښي ژبو کي چه د ټولو واولي آوازونو له پاره ليکلي سيمبولونه نسته او د ليک له مخي د نوموړو ژبو د خبرو ټول آوازونه نسي تمثيلولاى.

د ژبو د ساختمان او جوړښت او د هغو د بېلو بېلو لهجو

د توپیرونو څېړل او معلومول ځانله اصول او میتود لري چه دا کار باید له دغو اصولو او میتودو سره سم وسي نه په غیر علمي او اټکلي توګه.

د نړۍ ژبې د ساختمان او جوړښت له مخې یوله بله سره توپیر لري. نو ځکه د یوې ژبې ساختمان او جوړښت باید د کومې بلې ژبې د ساختمان او جوړښت پر اساس تر تحقیق او څېړنې لاندې ونه نیول سي، بلکه هره ژبه بنایي چه د خپل ساختمان په چوکاټ کي وڅېړله سي.

ددې د پاره چه یوه نوې ژبه په لږ وخت، په اسانه توګه او په نسبتاً بشپړ ډول زده سي نو د شاګرد د مورنۍ او د هغې ژبې جوړښت او ساختمان چه شاګردې یې نوې زده کوي هرومرو باید سره پرتله سي څو په دې توګه د نوموړو ژبو توپیرونه څرګند سي. وروسته شاګرد باید د هغو توپیرونو په زده کړه کي ډېر زیار و باسي چه دده ژبه یې له هغې ژبې سره لري چه دی یې زده کول غواړي.

پای

لیک: نصیر احمد (جلیلي سپینتون)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې رسالې په ليکلو کې ماخذ لاندې کتابونه کتلي دي :

1. Allen Harold B. 1958, Applied English Linguistics, New York.

2. Bloomfield, Leonard 1933, Language, New York.

3. Gleason Henry A. Jr., 1955, An introduction to descriptive linguistics, New York.

4. Hall, Robert A., Jr. 1960, Linguistics and your language. N.Y.

5. Herbert Penzl 1961, A Reader of Pashto. The Univ. of Michigan.

6. Hockett Charles E. 1959, A course in modern linguistics N.Y.

7. Kenneth L. Pike 1947, Phonemics, The Univ. of Michigan.

8. Nida, Eugene 1949, Morphology. The Univ. of Michigan.

تورك كتابلرى شركتى

دوغمى مطبعه

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library